

นิติปรัชญากรีกยุคโบราณ

รองศาสตราจารย์ ดร.ปวิศร เลิศธรรมเทวี

นิติปรัชญากรีกยุคโบราณ*

The Jurisprudence of Ancient Greek Philosophy

รองศาสตราจารย์ ดร.ปวีตร เลิศธรรมเทวี**

Associate Professor Dr.Pawarit Lertdhamtewe

บทคัดย่อ

บทความนี้กล่าวถึงปรัชญาในยุคกรีกโบราณเพื่อค้นหาแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมาย โดยพิจารณาจากบรรดางานเขียนของนักคิดที่ปัจจุบันเรียกว่าเป็นกวี นักปรัชญา แพทย์หรือนักประวัติศาสตร์ แม้แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายในความหมายปัจจุบันทั่วไปยังมิได้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยยุคก่อนโสกราตีส แต่บทประพันธ์ของทั้งโฮเมอร์และเฮสิออดสะท้อนให้เห็นว่ากรีกเป็นชนชาติที่มีระบบกฎหมายมาตั้งแต่สมัยอารยธรรมของประวัติศาสตร์กรีกโบราณที่รุ่งเรืองระหว่าง 800 ถึง 480 ปีก่อนคริสตกาลมาแล้ว จนกล่าวได้ว่า ชาวกรีกคือชนชาติที่มีแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายในหลายความหมาย และนัยแตกต่างกับยุคสมัยปัจจุบัน อาทิ ผลงานและวันเวลาของเฮสิออด กฎหมายหมายถึงวิถีชีวิตหรือความเป็นอยู่ สำหรับนักปรัชญายุคก่อนโสกราตีส กฎหมายอาจหมายถึงกฎเกณฑ์บางประการโดยไม่จำเป็นต้องเป็นกฎหมายที่บัญญัติขึ้น ตัวอย่างเช่น เฮราคลิตุส ซึ่งกล่าวถึงกฎหมายในฐานะที่

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของคำบรรยายวิชา “นิติปรัชญา” ของผู้เขียนซึ่งใช้สอนในระดับปริญญาตรีและปริญญาโทที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และเป็นส่วนหนึ่งของตำราเรื่อง “โลกแห่งนิติปรัชญา” ของผู้เขียน.

This paper is part of the author’s postgraduate and undergraduate lectures on “legal philosophy” at Faculty of Law, Ramkhamhaeng University and also part of unpublished book, entitled “A Treatise of Legal Philosophy”.

**อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง; น.บ. มหาวิทยาลัยรามคำแหง; LL.M. Macquarie University, Australia; LL.M. Sydney Law School, The University of Sydney, Australia; Ph.D. The University of London, UK. E-mail: p.lertdhamtewe@gmail.com

Lecturer in Law at Faculty of Law, Ramkhamhaeng University; LL.B. Ramkhamhaeng University; LL.M. Macquarie University, Australia; LL.M. Sydney Law School, The University of Sydney, Australia; Ph.D. The University of London, UK.

วันที่รับบทความ (received) 11 ธันวาคม 2565, วันที่แก้ไขบทความ (revised) 16 มิถุนายน 2567, วันที่ตอบรับบทความ (accepted) 7 ตุลาคม 2567.

เป็นกฎเกณฑ์แห่งเหตุผล (ของพระเจ้า) และกฎแห่งธรรมชาติ กล่าวโดยสรุปได้ว่า นิติปรัชญากรีกยุคโบราณสะท้อนให้เห็นบ่อเกิดและที่มาของกฎหมายในสามลักษณะ กล่าวคือ กฎหมายที่เกิดจากการตกลงกันของพระเจ้า กฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นโดยกลไกทางธรรมชาติ และกฎเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ นิติปรัชญากรีกยุคโบราณมิได้ให้มุมมองเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมาย แต่ยังรวมถึงการเปลี่ยนผ่านจากความเชื่อดั้งเดิมของคนในโลกยุคโบราณไปสู่การคิดแบบเป็นเหตุเป็นผล โดยแสวงหาสิ่งที่เรียกว่า “หลักการพื้นฐานหลักการแรก” ซึ่งเป็นการวางรากฐานปรัชญาตะวันตก ฉะนั้นบทความนี้ศึกษาทั้งประเด็นปรัชญาทั่วไปและแนวคิดกฎหมาย ด้วยเหตุที่ว่าปรัชญากรีกในยุคโบราณคือรากฐานของนิติปรัชญาตะวันตก

คำสำคัญ: นิติปรัชญาตะวันตก, ปรัชญาธรรมชาติ, แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมาย

Abstract

This article considers the jurisprudence of ancient Greek philosophy, as manifested in the writing of many who are now classified as poets, philosophers, physicians and historians. Though legal philosophy in the modern sense did not exist even before pre-Socrates period, the poetry of Homer and Hesiod demonstrated that a process for settling disputes was well established in Greece at the beginning of the archaic period (ca. 800-480 B.C.). In thinking about law, the Greek differed from us in their basic construction of the subject. Law (*nomos*) is used in many contexts in which modern speakers would not use a word cognate with law. Considering the passage from Hesiod's *Works and Days*, law (*nomos*) can refer to a way of life. For pre-Socrates philosophers, law (*nomos*) can also appear in various compounds in which the original meaning was not related to statute law. Heraclitus, for instances, refers the law (*nomos*) to the law of reason (*logos*), and the law of nature. It is observed that three sources of law were formulated: law is given by gods, developed by nature, or invented by human. Ancient Greek philosophy includes but are not limited to jurisprudence. It explores how ancient philosophers sought the "first principle" as the basis of all thing and gave birth to Western philosophy. This article, therefore, treats philosophical reflections and legal thought together, on the ground that Western legal philosophy arose in ancient Greek philosophy.

Keywords: western legal philosophy, natural philosophy, legal thoughts

1. บทนำ

นิติปรัชญากรีกโบราณนับตั้งแต่สงครามกรุงทรอย (Trojan War) ประมาณหนึ่งพันสองร้อยปีก่อนคริสตกาล มิได้แยกอธิบายกฎหมายออกจากสิ่งต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน แต่กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ถูกสอดแทรกควบคู่ไปกับการอธิบายความเป็นไปของโลกและจักรวาล สรรพสิ่งต่าง ๆ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ การอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผลปรากฏในสังคมกรีกโบราณประมาณหกหรือเจ็ดร้อยปีก่อนคริสตกาล ฉะนั้น ก่อนช่วงระยะเวลาดังกล่าว ชาวกรีกโบราณอธิบายความเป็นไปของสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ธรรมชาติโดยอ้างอิงกับคติความเชื่อ นิทาน หรือเรื่องเล่าที่ถูกส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ในลักษณะของวรรณกรรมมุขปาฐะ หรือ “ตำนาน” (Myth) ของเหล่าทวยเทพแห่งโอลิมปัส (Olympians) เทพเจ้าจึงถือเป็นผู้ให้กำเนิดหรือสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ บนโลก รวมทั้งชีวิตของมนุษย์ ความเป็นไปของสรรพสิ่งจึงเกิดจากการดลบันดาลของเทพเจ้า ตัวอย่างเช่น สงครามในมหากาพย์ของโฮเมอร์ (Homer) (ประมาณ 800 ปีก่อนคริสตกาล) เรื่อง อีเลียด (Iliad) และโอดิสซีย์ (Odyssey) ทั้งสองเรื่องว่าด้วยเทพเจ้าและการสงคราม และมีนัยยะเกี่ยวกับ “กฎหมาย” (*nomos*) และ “ความยุติธรรม” (*dike*) อยู่มาก ในเรื่องอีเลียด โฮเมอร์ได้บรรยายภาพการศึกษาไว้อย่างละเอียด และระบุชื่อตัวละครที่เป็นนักรบ รวมถึงการสิ้นชีพของวีรบุรุษและการช่วยเหลือของเหล่าทวยเทพในการทำสงครามกรุงทรอยของชาวอะคีอันส์ (Achaeans) หลังจากปารีส (Paris) โอรสของกษัตริย์แห่งกรุงทรอยช่วงชิงพระนางเฮเลน (Helen) มาจากพระเจ้าเมเนเลอัส (Menelaus) พระสวามีและกษัตริย์แห่งสปาร์ตา (Sparta) บทความนี้กล่าวถึงนิติปรัชญากรีกโบราณ โดยพิจารณาจากงานเขียนของผู้มีปัญญา (*sophoi*) ที่ปัจจุบันเรียกว่า กวี นักปรัชญา แพทย์หรือนักประวัติศาสตร์ แม้แนวคิดนิติปรัชญาตามที่เข้าใจในปัจจุบันจะยังไม่ปรากฏในยุคสมัยนี้ แต่บรรดางานเขียนของผู้มีปัญญาสะท้อนให้เห็นว่ากรีกเป็นชนชาติที่มีระบบกฎหมายมาตั้งแต่สมัยอารยธรรมของประวัติศาสตร์กรีกโบราณที่รุ่งเรืองมากกว่า 800 ปีก่อนคริสตกาลมาแล้ว ก่อนที่จะถูกผสมกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งกับอารยธรรมของโรมัน¹

ชาวกรีกคือชนชาติที่มีแนวคิดกฎหมายในหลายความหมายและนัย เพราะไม่มีคำในภาษากรีกที่แปลว่า “กฎหมาย” (Laws) โดยตรง คำที่ใกล้เคียงมากที่สุดคือ “*Nomos*” ซึ่งแปลว่า ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือระเบียบแบบแผนทางสังคม² แต่ไม่ได้หมายความว่าถึงกฎเกณฑ์ (Legal rule) หรือกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือที่ฝ่ายบ้านเมืองบัญญัติขึ้นบังคับใช้ (Statutes) ชาวกรีกเรียกกฎหมายว่า

¹ปวีตร เลิศธรรมเทวี, “นิติปรัชญาโรมัน,” *บทบัณฑิตย* 78, 1 (มกราคม-มีนาคม 2565): 26-64.

²Michael Gagarin and Paul Woodruff, *Early Greek Legal Thought* in Fred D. Miller, Jr. and Carrie-Ann Biondi (eds), *A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics* (London: Springer, 2015), pp. 7-34.

“Thesmos” หรือสิ่งที่ประกาศไว้อย่างชัดเจน (What is laid down) หรือเรียกว่า “Rhetra” หมายถึง สิ่งที่เป็นมติของประชาชน (What is said) หรือ “Graphos, Grammata” ซึ่งหมายถึงสิ่งที่บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (What is written) จนกระทั่งประมาณ 500 ปีก่อนคริสตกาล Nomos จึงถูกใช้เรียกว่า “กฎหมาย” (Laws) ขณะที่ “ความยุติธรรม” หรือ “Dike” ในมหากาพย์ของโฮเมอร์ หมายถึงกระบวนการทางกฎหมาย หรือวิธีพิจารณาของศาลในการพิจารณาและพิพากษารรรถคดี (judgements) ก่อนที่จะหมายถึง “ความยุติธรรม” อย่างที่เข้าใจในปัจจุบัน เราสามารถแบ่งนิติปรัชญา ยุคกรีกโบราณ (Ancient Greeks) ได้เป็น 3 ช่วงเวลาที่สำคัญ กล่าวคือ ยุคเทพนิยาย เทพเจ้าคือ ผู้ให้กำเนิดของทุกสรรพสิ่ง กฎหมาย (nomos) คือของขวัญจากเทพเจ้า (Gift of the Gods) และการดำรงอยู่ของมนุษย์เป็นไปตามการดลบันดาลของเทพเจ้า กฎหมายในที่นี้จึงหมายถึง ความเป็นอยู่ วิถีชีวิต หรือระเบียบแบบแผน (Way of life) ยุคปรัชญาธรรมชาติ (Natural philosophy) ที่การอธิบายสิ่งต่าง ๆ มิได้ยึดติดตามคติความเชื่อหรือตามเทพเจ้า กฎหมาย (nomos) ในที่นี้หมายถึง กฎเกณฑ์บางประการที่เกิดขึ้นโดยกลไกธรรมชาติ หรือกฎแห่งธรรมชาติ (Law of nature) และ ยุคโสกราตีส (Socratic period) หรือยุคปรัชญาเมธีอมตะ (Classical philosophy) กฎหมาย (nomos) คือกฎเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ หรือข้อตกลงทางสังคม (Human invention)

2. กรีกในเทพนิยาย

ตำนานมหากาพย์ของโฮเมอร์เชื่อว่าเบื้องหลังของสงครามเกิดจากการทะเลาะของเหล่า เทพีแห่งโอลิมปัสระหว่างเฮรา (Hera) อะธีนา (Athena) และแอฟโฟรไดตี (Aphrodite) หลังจาก ที่อีริส (Eris) เทพีแห่งการวิวาทและความบาดหมางออกอุบายที่จะมอบผลแอปเปิลสีทองให้ผู้ซึ่งงดงาม ที่สุด ชุสจึงส่งเทพีทั้งสามไปถามปารีสซึ่งตัดสินว่าเทพีแอฟโฟรไดตีคือผู้ซึ่งงดงามที่สุด และสมควรได้รับ แอปเปิลสีทองดังกล่าวเอาไว้³ เพื่อเป็นการตอบแทน แอฟโฟรไดตีจึงเสกให้เฮเลนตกหลุมรักปารีส ก่อให้เกิดเป็นสงครามกรุงทรอยตามตำนานของโฮเมอร์อันยิ่งใหญ่⁴ ในมหากาพย์โฮเมอร์บรรยายภาพ สอนักรบผู้ยิ่งใหญ่ อคิลลีส (Achilles) กับเฮกเตอร์ (Hector) กำลังพุ่งรบกัน โล่ของอคิลลีส (Shield of Achilles) ปรากฏเป็นภาพของสองเมือง เมืองหนึ่งเกิดสงคราม อีกเมืองหนึ่งสงบสุข โฮเมอร์ให้ ภาพของชุมชนกำลังเพาะปลูก มีงานรื่นรมย์ และภาพการเป็นคดีกันในศาล (Trial) เพื่อพรรณนา ภาพความสงบสุขของเมืองที่ปลอดภัยจากสงคราม การบรรจุภาพการดำเนินคดีในศาลสื่อให้เห็นว่า

³Homer, *Iliad* (London: Penguin Classics, 1990), pp. 145-163.

⁴Ibid, p. 146.

กระบวนการยุติธรรมคือกลไกสำคัญในการยุติข้อขัดแย้ง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของเมืองที่จะอารยะ (Peace) และเจริญรุ่งเรือง (Prosperity) สงครามจบลงด้วยการล่มสลายของกรุงทรอย ชาวเมืองถูกสังหารเป็นจำนวนมาก ขณะที่บางส่วนหนีรอดไปได้เกิดเป็นตำนานของเจ้าชายอีเนียส (Aeneas) ซึ่งออกเดินทางจากกรุงทรอยไปตั้งรกรากที่ลาติอุม (Latium) หรือกรุงโรมในเวลาต่อมา⁵ โฮเมอร์อธิบายว่า สงครามกรุงทรอยเป็นแผนของซุสที่ดลบันดาลเรื่องราวทั้งหมดเพื่อลดจำนวนประชากรรวมทั้งลูก ๆ ของตนที่เกิดกับมนุษย์ (Demi-Gods) เหตุใดซุสจึงมีความปรารถนาเช่นนั้น ซุสทราบคำทำนายจากเทพีธีมิส (Themis) ว่าตนจะถูกโค่นล้มโดยบุตรของตน เช่นเดียวกับที่ตนเองเคยทำไว้กับโครนอส (Cronos) ผู้เป็นบิดา⁶ คำพูดของธีมิส มีความแม่นยำและเที่ยงตรงเป็นอย่างมาก ฉะนั้น คำพูดของธีมิสจึงมีความศักดิ์สิทธิ์และได้รับการยอมรับจากเทพซุสและบรรดาเทพทั้งหลาย ธีมิสจึงมีฐานะเป็นที่ปรึกษาของซุสในการชำระสะสางเรื่องราวต่าง ๆ ของบรรดาทวยเทพ การให้เหตุผลที่สมมูลและเที่ยงธรรมของเทพีธีมิสได้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความถูกต้องและกฎหมายหรือสัญลักษณ์แห่งความยุติธรรมในระยะเวลาต่อมา

ชาวกรีกโบราณยกย่องเทพซุส (Zeus) เป็นอย่างมาก โดยถือว่าเป็นจอมเทพแห่งเขาโอลิมปัส (Mount Olympus) เหตุใดชาวกรีกโบราณจึงถือว่าเทพซุสเป็นจอมเทพคงต้องย้อนไปตั้งแต่กำเนิดโลกในงานเขียนของเฮสิออด (Hesiod) (ประมาณ 700 ปีก่อนคริสตกาล) เรื่อง เทโอโกนี (Theogony) ซึ่งอธิบายไว้ว่าเดิมทีโลกมีแต่ความว่างเปล่า สิ่งแรกที่อุบัติขึ้นมาคือเคออส (Chaos) คำว่า “เคออส” ในที่นี้เป็นภาษากรีกหมายความว่า “ความว่างเปล่าอันเวิ้งว้างหรือรอยแยก” เป็นสภาพแรกเริ่มของการมีอยู่ก่อนการกำเนิดของเหล่าทวยเทพรุ่นแรก เฮสิออดใช้คำนี้บรรยายการกำเนิดของโลกและจักรวาลว่าเป็นที่ว่างมหึมาอยู่เหนือแผ่นดินโลก ถูกสร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อแผ่นดินและท้องฟ้ายังแยกกันอยู่ และยังมีได้เข้ามารวมกัน ต่อมาไกอา (Gaia) หรือโลก (Mother Earth) ได้ถือกำเนิดขึ้น ไกอาเป็นผู้ให้กำเนิดทุกสิ่งทุกอย่าง ทาร์ทาร์ส (Tartarus) ซึ่งเป็นหลุมลึกหรือคุุจักรวาลที่ลึกและมีดมนไม่มีที่สิ้นสุด และอีรอส (Eros) ซึ่งคือความรักใคร่ได้ถือกำเนิดขึ้น ไกอาคือเทพีองค์แรกของโลกตามตำนานของชาวกรีกโบราณ ร่างกายของนางคือผืนพสุธา

ต่อมาไกอาได้สร้างยูเรนัส (Uranus) หรือท้องฟ้า (Father Sky) เพื่อปกคลุมพื้นพิภพของโลกซึ่งก็คือร่างกายของไกอา เฮสิออดเปรียบไกอาว่าเป็นเทพีแห่งผืนพสุธาขณะที่ยูเรนัสคือเทพแห่งท้องฟ้า ทั้งสองได้ให้กำเนิดลูกทั้ง 12 เรียกว่า “ไททัน” (Titans) ได้แก่ โอซีอานัส (Oceanus) หรือมหาสมุทร, ซีอัส (Coeus) หรือทิศเหนือซึ่งเป็นตัวแทนของสติปัญญา, ครีอุส (Crius) หรือทิศใต้, ไฮเพอเรียน (Hyperion) ทิศตะวันออกซึ่งหมายถึงแสงไฟ ดวงอาทิตย์ และความรุ่งอรุณ, ไอเอพิทัส (lapetus) หรือทิศตะวันตก หรือตัวแทนแห่งความตาย ความเจ็บป่วย ความสูญเสีย, थेียา (Theia)

⁵ปวีตร เลิศธรรมเทวี, เรื่องเดิม.

⁶Homer, *Iliad* (London: Penguin Classics, 1990), p. 147.

หรือแสง, รีอา (Rhea) ซึ่งหมายถึงความอุดมสมบูรณ์เจริญพันธุ์, เธมิส (Themis) หรือความยุติธรรม, นิโมซินี (Mnemosyne) หรือความทรงจำ, ฟิปี (Phoebe) ความฉลาด, เทธิส (Thetys) ซึ่งเป็นผู้สร้างสายธารลำน้ำบนแผ่นดินโลก และโครนอส (Cronos) หรือจักรวาลซึ่งเป็นไททันคนสุดท้ายของไททันทั้ง 12 คือไททันต้นกำเนิดแห่งเทพเทวก่อนเทพแห่งโอลิมปัสจะถือกำเนิด ยูเรนัสมีความเกลียดชังลูกทั้ง 12 ของตนเองเป็นอย่างมากจึงได้นำไปซ่อนไว้ตามรอยแยกของโลกหรือตัวของโกอา⁷

โกอาและยูเรนัสยังได้ให้กำเนิดสัตว์ในตำนานเทพนิยายของกรีก กล่าวคือ ยักษ์ไซคลอปส์ (Cyclopes) สามตน ได้แก่ บรอนทีส (Brontes) หรือพายุ (Thunder) สเตอโรพีท (Steropes) หรือสายฟ้า (Lightning) และอาร์จอส (Arges) หรือความสว่างไสว (Bright) และยักษ์เฮกคาทอนคีริส (Hecatoncheires) หรือยักษ์ห้าสิบหัวอีกสามตนซึ่งมีหนึ่งร้อยแขน แต่ก็ไม่พ้นถูกยูเรนัสจับโยนลงไปอยู่ที่ทาร์ทารัส⁸ ทำให้โกอาผู้เป็นแม่รู้สึกเจ็บปวดเป็นอย่างมากจึงได้สร้างอาวุธที่แข็งแกร่งที่สุดขึ้นมา (Adamant) และมอบให้โครนอสเพื่อจัดการกับยูเรนัส อาวุธได้ฟันไปที่ยูเรนัส อวัยวะส่วนหนึ่งได้ตกไปที่ท้องทะเล และเลือดได้แตกกระจายออกไปทั่วผืนแผ่นดิน เกิดเป็นสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ บนโลก อวัยวะส่วนที่ตกไปในท้องทะเลก็เกิดเป็นแอโฟรไดตี หรือเทพีแห่งความงามที่สุดที่ก่อให้เกิดสงครามกรุงทรอย⁹ จะเห็นได้ว่า เฮสิออดอธิบายการเกิดขึ้นของสรรพสิ่ง รวมทั้งกฎหมายและความยุติธรรมในลักษณะของการอุปมาอุปไมยให้อยู่ในรูปตัวของบุคคล (บุคคลาธิฐาน) กฎหมาย (nomos) ในยุคสมัยนี้เปรียบได้กับของขวัญที่เทพเจ้าประทานให้ (Gift of gods)

ภายหลังพิชิตยูเรนัส โครนอสได้ขังยักษ์ไซคลอปส์และยักษ์เฮกคาทอนคีริสไว้ที่ทาร์ทารัสเพื่อไม่ให้เห็นเดือนเห็นตะวันอีก สัตว์ดังกล่าวได้ถูกอ้างอิงในงานเขียนของนักปรัชญาและนักเขียนในระยะเวลาต่อมา¹⁰ โครนอสได้กลายเป็นผู้ปกครองแห่งจักรวาลและได้แต่งงานกับรีอา ทั้งสองได้กลายเป็นพระราชและพระราชินีแห่งโลกมนุษย์ ยุคแห่งการปกครองของโครนอสและรีอาเรียกว่า “ยุคทอง” (Golden Age) ของเทพเทวกตามตำนานเทพนิยายกรีกที่ปรากฏในวรรณกรรมของเฮสิออดอีกเรื่องคือเรื่อง “ผลงานและวันเวลา” (Works and Days)¹¹ โดยเป็นยุคที่ปราศจากการแทรกแซงจากเทพเจ้ามนุษย์จึงไม่ตกอยู่ภายใต้ครอบงำของกิเลสหรือการดลบันดาลของเทพเจ้า จึงไม่จำเป็นต้องมีกฎหมาย กฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบแผนใด ๆ มนุษย์ต่างกระทำแต่ในสิ่งที่ถูกต้องและดีงามตาม “nomos” ของเทพเจ้า (เทพซุส) ที่ได้วางไว้แก่มนุษย์ กฎหมาย (Nomos) ของเฮสิออดจึงหมายถึง ความเป็นอยู่

⁷Ibid., p. 7.

⁸Ibid.

⁹Ibid., pp. 8-9.

¹⁰ตัวอย่างเช่นผลงานของเพลโตเรื่อง “กฎหมาย” ดู Plato, *Laws* (5th Century BC).

¹¹Hesiod, *Theogony and Works and Days* (Oxford: Oxford University Press, 2008), p. 7.

วิถีชีวิตและระเบียบแบบแผน (Way of life)¹² สิ่งที่เขาสื่อต่อชนไว้อีกแนวคิดหนึ่งคือความคิดที่ว่าโลกคือศูนย์กลางของจักรวาล (Earth as Center of the Universe)

กาลเวลาได้ผ่านพ้นไป โครนอสมีลูกกับรีอาและหวนรำลึกถึงยูเรนัสผู้เป็นบิดาและเข้าใจว่าตนเองคงมีชะตากรรมที่ไม่หนีกันนัก เมื่อถึงเวลาลูกของตนก็จะมาช่วงชิงอำนาจและความเป็นใหญ่ของโครนอส ฉะนั้น ทันทีที่ลูกของโครนอสได้ถือกำเนิดขึ้นก็จะถูกกลืนเข้าไป ตั้งแต่คนแรกชื่อเฮสเทีย (Hestia) และต่อมาดีมิเทอร์ (Demeter) เฮรา (Hera) ฮาเดส (Hades) และโปไซดอน (Poseidon) รีอาได้ไปปรึกษากับไกอาผู้เป็นแม่ซึ่งเคยเผชิญชะตากรรมในทำนองเดียวกันมาก่อน¹³ ฉะนั้น เมื่อรีอาจะให้กำเนิดลูกคนที่หกคือซุส จึงไปหลบอยู่ที่เกาะครีต (Crete) เพื่อให้กำเนิดซุสอย่างลับ ๆ ปัจจุบัน เกาะครีตอยู่ในประเทศกรีซ (Greece) เป็นเกาะที่ใหญ่ที่สุดในหมู่เกาะกรีก รีอานำซุสไปซ่อนไว้ในถ้ำใต้เขาไอดาที่เกาะครีต (Mount Ida, Crete) และเอาก้อนหินห่อด้วยผ้าเสมือนหนึ่งว่าเป็นทารกส่งให้โครนอสกลืนเข้าไป¹⁴ หินดังกล่าวเรียกว่า “ออมฟาโลส” (Omphalos) ซึ่งจะได้นำต่อไป ซุสถูกเลี้ยงด้วยนางไม้ที่ชื่อว่า อามาลเีย (Amalthea) เนื่องจากโครนอสคือผู้ปกครองจักรวาลและโลก พินพิภพมหาสมุทรและท้องฟ้าอยู่ในความดูแลของโครนอสที่สามารถจะมองเห็นได้ นางอามาลเียจึงต้องแขวนซุสไว้ตรงกลางระหว่างพื้นแผ่นดินและท้องฟ้าเพื่อไม่ให้โครนอสมองเห็น บางตำนานเชื่อกันว่านางอามาลเียคือแกะที่คอยให้นมซุส

เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ซุสบังคับให้โครนอสคายบรรดาพี่น้องของตนที่ถูกกลืนเข้าไป สิ่งแรกที่โครนอสคายออกมาคือสิ่งสุดท้ายที่กลืนลงไป ซึ่งก็คือก้อนหินออมฟาโลส ซุสนำหินดังกล่าวไปวางไว้ที่ “ไพธอ” (Pytho) ใจกลางของกรีกในหุบเขาปาร์นาสซัส (Mount Parnassus) สถานที่ดังกล่าวได้กลายเป็นวิหารอันศักดิ์สิทธิ์สำหรับนักพยากรณ์ในการประกอบพิธีกรรม รู้จักกันในชื่อว่า “เดลฟี” (Delphi) ชาวกรีกโบราณเชื่อกันว่าเดลฟีคือจุดศูนย์กลางของโลก ต่อจากนั้นโครนอสได้คายพี่น้องของซุสออกมาทีละคนตามลำดับจนถึงคนสุดท้ายก็คือเฮสเทีย พี่คนโตของซุสหรือลูกคนแรกของโครนอสที่ถูกกลืนเข้าไป และหลังจากนั้นซุสได้ไปปลดปล่อยยักษ์ไซคลอปส์และยักษ์เฮกคาทอนคีริสที่ถูกจองจำอยู่ในทาร์ทารัสคุกจักรวาลอันไกลโพ้น เพื่อเป็นการตอบแทนซุสยักษ์ไซคลอปส์จึงมอบพลังสายฟ้าให้แกซุส และเข้าร่วมรบในสงครามระหว่างทวยเทพ (Titanomachy) ซึ่งกินเวลานานถึงสิบปี และจบลงด้วยการที่ซุสและพี่น้องพิชิตโครนอสและไททันได้เป็นผลสำเร็จ ซุสบังคับเหล่าไททันไปถูกจองจำ

¹² ศาสตราจารย์ ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์ อธิบายแตกต่างไปว่า “.... ระเบียบแห่งโลกสำหรับสิ่งที่มีเหตุผลนั้นเป็นกฎเกณฑ์หรือ Nomos ที่ใช้ในมนุษย์ มนุษย์นั้นโดยธรรมชาติแล้วจะดำรงชีวิตตามกฎเกณฑ์แห่งกฎหมายคือได้คือโดยเหตุที่ในยุคสมัยนั้นยังไม่มีกฎหมายแยกกฎหมายออกจากความยุติธรรม” ดู วรเจตน์ ภาคีรัตน์, **ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อานกฎหมาย, 2561), หน้า 28.

¹³ Hesiod, op. cit., pp. 37–61.

¹⁴ Ibid., p. 17.

อยู่ที่ทาร์ทาร์¹⁵ ภายหลังสงคราม ชุสและเหล่าพี่น้องได้ขึ้นไปบนยอดเขาแห่งหนึ่งที่ชื่อว่าเขาโอลิมปัส และจัดการปกครองเหนือยอดเขาโอลิมปัสนับตั้งแต่นั้น ชุสแบ่งอาณาเขตของโลกกันปกครองออกเป็นสามส่วน ได้แก่ ท้องฟ้า โลกใต้พิภพ และพื้นน้ำโดยให้สิทธิเฉพาะผู้ชายเท่านั้น โดยชุสเป็นจอมเทพแห่งบรรดาเทพทั้งปวง และเป็นผู้ปกครองท้องฟ้า ขณะที่โปไซดอนได้ปกครองมหาสมุทร และพื้นน้ำทั้งหมด และฮาเดสปกครองดินแดนแห่งความตายหรือยมโลก ขณะที่เทพทั้งสามได้กลายเป็นเทพในด้านต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมของโฮเมอร์และเฮสิอดแฝงไปด้วยความเชื่อในเรื่องชายเป็นใหญ่ (Patriarchy)¹⁶ ชายเป็นผู้กุมอำนาจหลักและครอบงำบทบาทในการปกครอง ผู้นำทางความคิดและศีลธรรม และเอกสิทธิ์ทางสังคม แนวคิดเรื่องชายเป็นใหญ่มีอิทธิพลต่อสังคมในยุคกรีกโบราณเป็นอย่างมาก ฉะนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจที่บุรุษคือศูนย์กลางของแนวความคิด บรรดานักคิดนักปรัชญาในยุคต่อมาจึงไม่มีผู้ใดที่เป็นสตรีเพศ

ดังได้กล่าวข้างต้น เทพชุสมีสายฟ้าเป็นอาวุธซึ่งได้รับมาจากยักษ์ไซคลอปส์ ลักษณะของเทพชุสจึงมีความคล้ายคลึงกับตำนานเทพเจ้าของชนชาติอื่นเป็นอย่างมาก อาทิ เทพเจ้าธอร์ (Thor) ในตำนานความเชื่อของชาวนอร์สโบราณ (Old Norse Myth)¹⁷ หรือพระอินทร์ (Indra) ในแบบฮินดู แต่อาจมีความแตกต่างในรายละเอียด ฉะนั้น ฟาแลบและฟาร์้องซึ่งเป็นแสงสว่างที่พาดลงมาจากท้องฟ้า เกิดเป็นเสียงกึกก้องไปทั่วทั้งแผ่นดินจึงเกิดจากอาวุธของเทพชุส เทพเจ้าธอร์ หรือพระอินทร์ เมื่อเกิดฟาแลบฟาร์้องก็ย่อมเกิดเป็นฝนตกลงมา ฝนจึงมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนยุคโบราณเป็นอย่างมาก เนื่องจาก ฝนตกก่อให้เกิดความชุ่มชื้น ความเจริญงอกงาม และมีความสำคัญต่อการเพาะปลูก คนโบราณจึงเชื่อว่าคนที่เรียกฝนได้คือเทพเจ้า อย่างไรก็ตาม ชุสมิได้เพียงแค่ทำให้เกิดสายฟ้าและฝนได้เท่านั้น เมื่อใดที่เทพชุสเห็นความเสื่อมทรามของมนุษย์บนโลก ก็จะทำให้เกิดภัยพิบัติขึ้นบนโลก หรือทำให้เกิดอุทกภัยเพื่อชำระล้างความต่ำช้าและเลวทรามของคนบนโลก การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติตามตำนานเทพนิยายของชาวกรีกโบราณแสดงให้เห็นถึงเรื่องการรักษาสมดุลของธรรมชาติ การฟื้นฟูความเป็นระเบียบเรียบร้อย (Orders) ให้กลับคืนสมดุลของธรรมชาติ การต่อสู้ระหว่างความดีและความเลว ความยากลำบากและความสุข ฉะนั้น เมื่อสิ่งใดมีดีก็ย่อมมีเลว มีชวาก็ย่อมมีดำเป็นเรื่องราวธรรมดาของธรรมชาติ การอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะนี้ถูกปฏิเสธโดยนักคิดนักปรัชญาของกรีกในระยะเวลาต่อมา

¹⁵Ibid., p. 24.

¹⁶Chapter 2, titled "Sacrifice, Succession and the Politics of Patriarchy" in Charles H. Stocking, *The Politics of Sacrifice in Early Greek Myth and Poetry* (New York: Cambridge University Press, 2017), pp. 56-58.

¹⁷*The Lay of Thrym* (unknown). ตำนานเทพนิยายของชาวนอร์สโบราณส่วนใหญ่ปรากฏใน *Poetic Edda* ซึ่งไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและปีที่ประพันธ์ที่ชัดเจน.

แม้จะเคารพบูชาในเทพเจ้า ชาวกรีกโบราณเองก็ได้มีนงอนใจรอให้เทพเจ้าองค์ใดเข้ามาช่วยเมื่อยามที่เกิดภัยพิบัติ การประกอบพิธีกรรมตามคติความเชื่อ (Rites) จึงเป็นระเบียบวิธีการแสดงออกของมนุษย์เพื่อต่อสู้กับสิ่งที่ชั่วร้าย (Evil) ฉะนั้น พิธีกรรมในการนำของหรือสิ่งต่าง ๆ มาถวาย หรือบูชาต่อเทพเจ้าก็เพื่อลดความโกรธของเทพเจ้า และได้กลายเป็นวิถีชีวิตที่สำคัญของชาวกรีกโบราณ มีการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ในที่ต่าง ๆ เพื่อประกอบพิธีกรรม หรือการสร้างแท่นบูชาให้แก่เทพแต่ละองค์ ตัวอย่างเช่น การนำพืชพันธุ์ธัญญาหารมาแสดงไว้ที่แท่นบูชาเทพซุสเพื่อแสดงถึงความกตัญญูและรู้คุณต่อเทพซุสที่ทำให้พืชผลงอกงาม หรือการถวายด้วยการรำ การขับร้อง หรือการแต่งกลอน คนโบราณจึงมีการประพันธ์เพลงหรือเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อเป็นการแสดงการสรรเสริญบารมีเทพเจ้าของตนเอง ตำนานเทพเจ้าก็ได้เกิดขึ้นเฉพาะในสังคมของชาวกรีกโบราณเท่านั้น แต่ยังปรากฏให้เห็นในภูมิภาคอื่น ๆ ของโลก ตัวอย่างเช่น ตำนานเทพเจ้าของชาวออร์สโบราณ และตำนานเทพพราหมณ์อินเดียดังกล่าวข้างต้น

กล่าวได้ว่า ตำนานความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าของชาวกรีกโบราณได้รับอิทธิพลอย่างมาก จากผลงานประพันธ์ของทั้งโฮเมอร์และเฮสิออด ซึ่งได้จดบันทึกเรื่องราวตำนานเทพอย่างเป็นเรื่องเป็นราว ผลงานของทั้งสองท่านจึงถูกกล่าวถึง วิพากษ์วิจารณ์และถูกต่อยอดโดยนักคิดในยุคต่อมา เซโนฟานีส (Xenophanes) ซึ่งมีชีวิตในช่วงราว 570 ปีก่อนคริสตกาล เป็นนักคิดในยุคต่อมาคนแรก ๆ ที่วิจารณ์ว่าเทพเจ้าตามตำนานของโฮเมอร์มีความคล้ายคลึงกับมนุษย์มากเกินไปเนื่องจากมีอารมณ์ กิเลสและตัณหาเหมือนกับมนุษย์ เซโนฟานีสจึงสรุปว่าตำนานเทพเจ้าคือจินตนาการที่มนุษย์สร้างขึ้น เซโนฟานีสอธิบายว่ามนุษย์สร้างเทพเจ้าขึ้นมาตามจินตนาการและความเข้าใจของตนเอง¹⁸ ฉะนั้น มนุษย์จึงเชื่อว่าเทพเจ้ามีรูปร่าง ผิวหนัง และแต่งกายเหมือนมนุษย์ คำอธิบายของเซโนฟานีสช่วยขยายให้เห็นภาพอย่างชัดเจนในยุคสมัยปัจจุบันที่เทพเจ้าตามคติความเชื่อของแต่ละชนชาติมีความคล้ายคลึงกัน แต่สามารถปรับเปลี่ยนสีผิว รูปร่างหน้าตา ภาษาที่ใช้และการแต่งกายให้สอดคล้องกันแต่ละชนชาติได้ เทพเจ้าในแถบเอเชียจึงมีหน้าตาและสีผิวแบบคนจีนหรืออินเดียตามแต่ท้องถิ่นนั้นชนชาติใดจะเป็นประชากรส่วนมาก ขณะที่เทพเจ้าในแถบทวีปแอฟริกาจึงมีสีผิวเข้ม

3. ปรัชญาธรรมชาติ

ประมาณหกร้อยปีก่อนคริสตกาล กรีกเข้าสู่ยุคปรัชญาธรรมชาติหรือยุคก่อนโสกราตีส (Pre-Socrates) เป็นยุคที่การอธิบายสิ่งต่าง ๆ ใช้เหตุและผล การเกิดขึ้นของการใช้เหตุและผลของสังคมกรีกโบราณมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางการเมืองและความเจริญของกรีก ในช่วงเวลาดังกล่าวกรีกได้ตั้งนครรัฐ (City-State) ทั้งในพื้นที่ที่ปัจจุบันคือประเทศกรีซ และในพื้นที่ทางตอนใต้ของ

¹⁸ Jonathan Barnes, *Early Greek Philosophy* (London: Penguin Classics, 2008), pp. 40–47.

ประเทศอิตาลี รวมทั้งเอเชียไมเนอร์ (Asia Minor) หรือดินแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของภูมิภาคเอเชีย ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่ระหว่างทะเลดำกับทะเลเมดิเตอร์เรเนียน การสร้างนครรัฐของชาวกรีก ส่งผลให้เกิดการเกณฑ์แรงงานทาสเข้ามาทำงานแทนชาวกรีก ดังนั้น งานในชีวิตประจำวัน งานที่ใช้แรงงาน หรืองานที่กินเวลาจึงทำโดยทาสที่ไม่ได้รับค่าตอบแทน สภาพการณ์ดังกล่าวส่งผลให้พลเมืองกรีกเอาเวลาไปสนใจกับการเมืองและการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม

ในสภาพแวดล้อมที่ปราศจากความเหน็ดเหนื่อย ความลำบาก หรือการดิ้นรนในชีวิต ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิดของผู้คนในสังคมกรีกโบราณ ผู้คนเริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับสังคมว่าควรบริหารจัดการอย่างไรโดยไม่อิงตามคติความเชื่อหรือตำนานของเทพเจ้า เราเรียกพัฒนาการทางความคิดดังกล่าวว่าการเปลี่ยนผ่านจากความเชื่อในตำนานเทพนิยาย (Myth) สู่การใช้เหตุผล (Reason) ในยุคนี้นักคิดต่างให้ความสำคัญกับการอธิบายความเป็นไปของธรรมชาติโดยใช้วิธีการสังเกต การทดลองหรือการให้เหตุผล มากกว่าจะเป็นความเชื่อที่ว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ

นักปรัชญากรีกโบราณในยุคแรกเริ่มถูกเรียกว่า “นักปรัชญาธรรมชาติ” (The Natural Philosophers)¹⁹ ทำไมเราจึงเรียกนักปรัชญาในยุคนี้นักปรัชญาธรรมชาติ สาเหตุสำคัญเพราะแนวคิดของนักปรัชญาในยุคนี้เกี่ยวข้องกับการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติโดยใช้วิธีการสังเกต ค้นคว้าหรือทดลองด้วยตนเอง รวมทั้งตั้งคำถามเกี่ยวกับกระบวนการทางธรรมชาติจนพบว่าทุกสิ่งทุกอย่างในธรรมชาติเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และการตั้งคำถามอื่น ๆ อีกมาก ตัวอย่างเช่น เหตุใดธรรมชาติจึงเกิดการเปลี่ยนแปลง หรือสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร และเกิดขึ้นมาจากอะไร โดยหาเหตุผลมาอธิบายมากกว่าจะยึดติดอยู่กับความเชื่อแบบเดิมตามตำนานเทพของโฮเมอร์และเฮสิออด

นักปรัชญากรีกในยุคแรกเริ่มมีความเห็นตรงกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นบนโลกน่าจะมีต้นกำเนิด หรือสารตั้งต้นที่ให้กำเนิดทุกสิ่งทุกอย่างและเปลี่ยนแปลงกลับไปเป็นดังเดิม เราไม่อาจทราบได้ว่าความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นในหมู่นักปรัชญากรีกนี้ได้อย่างไร หรือหนทางใดที่นำไปสู่ข้อสรุปของนักปรัชญาเหล่านั้น เนื่องจากงานเขียนของนักปรัชญาในยุคนี้นเหลือรอดจนถึงปัจจุบันแต่เพียงบางส่วน และส่วนใหญ่ต้องศึกษาจากผลงานของอริสโตเติลซึ่งมีชีวิตในอีกช่วง 200 ปีต่อมาอ้างอิงไว้เป็นหลัก²⁰

3.1 สำนักมิลีเตส (Milesian School)

เชื่อกันว่าธาลีส (Thales) คือนักปรัชญาคนแรกของกรีก ซึ่งเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีต้นกำเนิดมาจากน้ำ²¹ เหตุใดธาลีสจึงมีความคิดเช่นนั้น ทราบกันเพียงว่าธาลีสเกิดที่เมืองมิลีเตส

¹⁹Ibid., xi.

²⁰Terence Irwin, *Classical Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1999), p. 4.

²¹ดูคำอธิบายของธาลีสใน Jonathan Barnes, op. cit., pp. 9–17.

(Miletus) นครหนึ่งแถบไอโอเนีย (Ionia) ในเอเชียไมเนอร์ อาณาณคมของกรีก แต่ช่วงเวลาที่มียชีวิตไม่ปรากฏเป็นที่แน่ชัด (ประมาณ 624 ถึงราว 545 ปีก่อนคริสตกาล)²² สันนิษฐานกันว่าธาเลสเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ รวมทั้งอียิปต์ สถานที่ซึ่งธาเลสได้สั่งสมความรู้เกี่ยวกับการคำนวณ เรขาคณิต และสังเกตสิ่งต่าง ๆ โดยได้คำนวณความสูงของพีระมิดจากเงาแสงอาทิตย์ที่สะท้อนพีระมิดในช่วงเวลาที่ให้ขนาดเท่ากับวัตถุ ธาเลสสังเกตและเปรียบเทียบจากเงาสะท้อนความสูงของตัวเอง²³ ฉะนั้น เมื่อใดที่เงาของเขามีความสูงเท่ากับตัวของเขาเองธาเลสจะใช้ช่วงเวลานั้นวัดขนาดความสูงของพีระมิด เฮอร์โดตัส (Herodotus) บิดาแห่งประวัติศาสตร์ ผู้แต่งหนังสือประวัติศาสตร์ในลักษณะร้อยแก้วเป็นคนแรกของตะวันตก บันทึกไว้ว่าธาเลสได้ทำนายปรากฏการณ์สุริยุปราคาว่าจะเกิดขึ้นในวันที่ 28 พฤษภาคม 585 ปีก่อนคริสตกาลได้อย่างแม่นยำ²⁴ และน่าจะเป็นที่อียิปต์ที่ธาเลสเห็นความเป็นไปของธรรมชาติ การเจริญเติบโตของพืชที่เพาะปลูกขึ้นอยู่กับน้ำขึ้นและลงของแม่น้ำไนล์ และเมื่อถึงฤดูแล้ง น้ำก็เปลี่ยนสภาพกลายเป็นไอ

อย่างไรก็ตาม หากเปรียบเทียบความคิดของธาเลสกับคนในยุคปัจจุบันซึ่งวิทยาศาสตร์สมัยใหม่พิสูจน์แล้วว่าसारทุกอย่างบนโลกล้วนเปลี่ยนแปลงได้และกลับกลายไปเป็นพลังงาน ก็คงไม่ต่างอะไรกับความรู้ของนักเรียนกับนักวิทยาศาสตร์แห่งองค์การนาซา แต่กระบวนการคิดที่ได้ของธาเลสแสดงให้เห็นถึงการคิดโดยใช้เหตุและผล (Rational) โดยมีได้อธิบายตามแบบคติความเชื่อหรือตามตำนานเทพเจ้าในแบบของโฮเมอร์และเฮสิออด²⁵

สิ่งสำคัญที่ทำให้การคิดในแบบปรัชญาแตกต่างจากวิธีคิดของคนในยุคโบราณแบบอื่นคือ เราไม่จำเป็นต้องยอมจำนนต่อข้อสรุปของคนรุ่นก่อนแบบงมงาย แต่จะต้องนำแนวคิดมาศึกษา วิเคราะห์ และต่อยอดอย่างเป็นเหตุเป็นผลเพื่อเกิดข้อสรุปเป็นองค์ความรู้ใหม่ อานักซิแมนเดอร์ (Anaximander) เป็นศิษย์ของธาเลส เกิดที่เมืองมิเลตุสเช่นเดียวกัน²⁶ แม้จะสืบทอดความรู้และสำนักคิดของธาเลส แต่ก็มิได้เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างบนโลกล้วนมีแหล่งกำเนิดมาจาก “น้ำ” อานักซิแมนเดอร์เห็นต่างจากธาเลสผู้เป็นอาจารย์ โดยมองว่าน้ำมิได้เป็นต้นตอของสิ่งต่าง ๆ แต่เป็นตัวค้ำจุนโลก เมื่อเรามองไป

²² ไดออจะนีซ ลาเออติอุส (Diogenes Laertius) (ศตวรรษที่ 3) นักบันทึกอัตชีวประวัติของนักปรัชญากรีก อ้างอิงบันทึกเหตุการณ์ของอพอลโลโดรัสแห่งเอเธน (Apollodorus of Athen) (180–120 ก่อนคริสตกาล) ว่าธาเลสเสียชีวิตในวัย 78 ปีขณะที่กำลังชมการแข่งขันโอลิมปิกครั้งที่ 58 เมื่อปีที่ 548-545 ก่อนคริสตกาล สาเหตุของการเสียชีวิตคือความเจ็บป่วยจากความร้อนแบบรุนแรง (Heat Stroke).

²³ Jonathan Barnes, op. cit., pp. 10-11.

²⁴ Ibid., p. 13.

²⁵ Friedrich Nietzsche, *Philosophy in the Tragic Age of the Greeks* (US.: Regnery Gateway, 1962), pp. 7-8.

²⁶ Jonathan Barnes, op. cit., pp. 18–23.

ทุกทิศทุกด้านสุดขอบแผ่นดินก็จะพบน้ำทั้งสิ้น น้ำจึงเป็นสิ่งที่ปกคลุมโลกโดยรอบ อานักซิแมนเดอร์เชื่อว่าโลกแบนโดยมีลักษณะเป็นทรงกลมที่เหมือนกลองล้อมรอบไปด้วยน้ำ และถูกแขวนลอยอยู่บนอากาศ²⁷ วิธีคิดของอานักซิแมนเดอร์ก่อให้เกิดการคิดทบทวน วิเคราะห์และต่อยอดทางปัญญาในหลาย ๆ ด้าน กล่าวคือ หากโลกถูกปกคลุมไปด้วยพื้นน้ำ แล้วอะไรที่ปกคลุมพื้นน้ำอีกทีหนึ่ง และต่อเนื่องกันไปแบบไม่มีที่สิ้นสุด (Ad Infinitum) วิธีคิดของอานักซิแมนเดอร์จึงเป็นการคิดแบบเหตุกับผล (Causes-Effects) เป็นการมองสิ่งต่าง ๆ แบบห่วงโซ่ที่ไม่มีที่สิ้นสุด (Infinite Regress) หรือเป็น “อนันต์” (Infinity)

กล่าวได้ว่า วิธีคิดของอานักซิแมนเดอร์เป็นรากฐานสำคัญของนักคิดนักปรัชญาในยุคต่อมาที่เชื่อในการคิดแบบห่วงโซ่ที่ไม่มีที่สิ้นสุดว่า บางครั้งบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นเองจากความว่างเปล่าหรือหาจุดเริ่มต้นมิได้ และเป็นฐานความคิดที่นักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันใช้พิสูจน์ว่าจักรวาลไม่มีขอบเขตสิ้นสุดเป็นอนันต์จักรวาล (Eternal) ในทางกลับกัน มีผู้ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดแบบ Infinite Regress และไม่ยอมจำนนต่อข้อสรุปที่ว่าบางสิ่งบางอย่างเกิดขึ้นมาได้เองจากความว่างเปล่าหรือหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ โดยเสนอว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีจุดเริ่มต้น (Origin) แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีการกำเนิดของจักรวาลที่เรียกว่า “ทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่” หรือ “ทฤษฎีบิ๊กแบง” (Big Bang theory)²⁸ การปฏิเสธแนวความคิดแบบอนันต์ โดยเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีจุดเริ่มต้นเป็นรากฐานความคิดที่สำคัญของนักปรัชญาในยุคกลาง ตัวอย่างเช่น นักบุญธอมัส อควีนาส (St. Thomas Aquinas) ซึ่งเชื่อความมีอยู่จริงของพระเจ้า (Gods) โดยเป็นยุคที่กฎหมายกับคริสตจักรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคมตะวันตกเป็นอย่างมาก และเชื่อว่าต้องมีการกระทำแรก (Prime Mover) เพื่อก่อให้เกิดการเริ่มต้นของทุกสิ่งทุกอย่าง การกระทำนั้นคือการกระทำของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า

อานักซิเมเนส (Anaximenes) (570–526 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นศิษย์ของอานักซิแมนเดอร์ กล่าวว่าไว้ว่าลักษณะของโลกเห็นได้ชัดเจนในตัวเองว่าแบนราบ อานักซิเมเนสมีกระบวนการคิดวิธีเดียวกับธALES เนื่องจากเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างน่าจะมีสารต้นกำเนิด²⁹ อย่างไรก็ตาม อานักซิเมเนสสรุปว่าน้ำไม่น่าจะใช่แหล่งกำเนิดของทุกสิ่งทั้งปวง แต่ทุกสิ่งทุกอย่างมีที่มาจาก “อากาศ” ซึ่งสิ่งต่าง ๆ สามารถระเหยและกลายเป็น “ไอ” ได้ในที่สุด³⁰ สำหรับแนวความคิดที่ว่าทุกอย่างมีที่มาจาก “น้ำ” ของธALES อานักซิเมเนสอธิบายไว้ว่า น้ำต้องอาศัยอากาศในการอัดแน่นให้กลายเป็นน้ำ เห็นได้จากตอนที่ฝนตกลงมาเพราะน้ำอัดตัวเข้ากับอากาศจึงกลายเป็นน้ำฝน และเมื่อน้ำอัดแน่นรวมกันจึงกลายเป็นดินและ

²⁷Ibid., p. 19.

²⁸Stephen Hawking, *A Brief History of Time* (London, United Kingdom: Bantam Books, 1996), pp. 41-45.

²⁹Jonathan Barnes, op. cit., pp. 24-27.

³⁰Ibid., p. 25.

เมื่อมากขึ้นจึงกลายเป็นแผ่นดินในที่สุด³¹ อาจกล่าวได้ว่า อานักซิเมเนสคงจะสังเกตจากตอนน้ำกระทบกับทราย ทรายก็จะเริ่มจับตัวกันเป็นก้อนและกลายเป็นรูปทรง อานักซิเมเนสกล่าวถึงเรื่องของ “ไฟ” ไว้เช่นเดียวกันแต่เชื่อว่า “ไฟ” คืออากาศหรือลมชนิดหนึ่งที่หากได้ยากข้อสรุปของอานักซิเมเนสคืออากาศเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง รวมทั้งน้ำ ดินและไฟ³²

สิ่งสำคัญที่ได้จากอานักซิเมเนสไม่ใช่ความถูกต้องของข้อสรุป แต่เป็นกระบวนการคิดและวิธีคิดที่ได้โดยเกิดจากการตั้งคำถาม การสังเกต การศึกษาทดลองและต่อยอดองค์ความรู้ซึ่งเป็นกระบวนการที่ใช้เหตุและผลทั้งสิ้น ปัจจุบันเรียกกระบวนการคิดดังกล่าวว่าวิชา “ปรัชญา” หรือการพิสูจน์สมมติฐาน (Hypothesis) แบบกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในยุคสมัยใหม่ การพิสูจน์สมมติฐานในงานวิจัยปัจจุบันจึงไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องที่ถูกเสมอไป จะเห็นได้ว่า วิชาปรัชญากับวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่ควบคู่กัน

เราเรียกแนวความคิดของธาเลส อานักซิแมนเดอร์ และอานักซิเมเนส นักปรัชญาทั้งสามในยุคแรกเริ่มว่าสำนักมิลีตุส (Milesian School) ซึ่งได้วางรากฐาน “ปรัชญาตะวันตก” (Western philosophy) โดยแสวงหาสิ่งที่เรียกว่า “หลักการพื้นฐานหลักการแรก” (First principle) แนวคิดที่ว่าด้วยกฎหมายธรรมชาติก็มีที่มาจากนักปรัชญาสำนักมิลีตุส โดยเฉพาะอานักซิแมนเดอร์ ซึ่งกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนกำเนิดจากสิ่งหนึ่งและสูญสลายไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมอบความยุติธรรมและชดเชยให้กับความยุติธรรมของแต่ละสรรพสิ่งตามควรแก่เหตุเมื่อถึงเวลา”³³ เราสัมผัสได้ถึงแนวคิดที่ว่าในธรรมชาติมีกฎเกณฑ์บางอย่างที่ควบคุมหรือปกครองโลกและจักรวาลอยู่ กฎเกณฑ์ดังกล่าวมิใช่การดลบันดาลของเทพเจ้าหรือกฎเกณฑ์ของเทพเจ้า แต่เป็นกฎแห่งธรรมชาติ (Natural law) แนวคิดของนักปรัชญาแห่งสำนักมิลีตุสมิ้อิทธิต่อนักปรัชญาในช่วงเวลาต่อมา³⁴

3.2 สำนักเอพิซัส (Ephesian School)

เฮราคลิตุส (Heraclitus) (540–480 ปีก่อนคริสตกาล) อาศัยอยู่ที่เมืองเอพิซัส (Ephesus) นครหนึ่งของกรีกโบราณในแถบบริเวณชายฝั่งไอโอเนีย (Ionian coast) เช่นเดียวกับมิลีตุส เฮราคลิตุสมีมุมมองที่แตกต่างจากนักปรัชญาทั้งสามแห่งมิลีตุส เนื่องจากมิได้สนใจว่าสิ่งต่าง ๆ จะเกิดขึ้นมาจากอะไร แต่กลับมองว่าหลักการพื้นฐานที่สำคัญคือ “การผันแปร” ของสรรพสิ่ง³⁵

³¹Ibid., p. 26.

³²Ibid., p. 27.

³³Carlo Rovelli, *Anaximander and the Nature of Science* (London: Allen Lane, 2007), p. 70.

³⁴รวมทั้งแนวคิดในโลกมุสลิมดู ปวีศร เลิศธรรมเทวี, “นิติปรัชญาในโลกมุสลิม,” *วารสารนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* 51, 2 (มิถุนายน 2565): 292-313.

³⁵Jonathan Barnes, op. cit., pp. 48-60.

เฮราคลิตุสอธิบายว่าทุกสิ่งทุกอย่างบนโลกล้วนมีการผันแปรหรือเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างช้า ๆ ตลอดเวลา ฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างจึงไม่มีอะไรเที่ยงแท้ การผันแปรดังกล่าวเราสามารถรับรู้และสัมผัสได้ ตัวอย่างเช่น เมื่อเราใช้เท้าจุ่มลงไปใต้น้ำครั้งแรกและจุ่มลงอีกครั้ง แม่น้ำที่เราสัมผัสทั้งสองจะเป็นแม่น้ำเดียวกัน แต่น้ำที่สัมผัสในครั้งแรกกับครั้งที่สองไม่ใช่ น้ำชุดเดียวกัน เพราะน้ำที่สัมผัสในครั้งแรกได้ผันแปรไปแล้ว³⁶

เฮราคลิตุสอธิบายต่อไปว่าสรรพสิ่งในโลกมีด้านตรงกันข้ามเสมอ (Opposite)³⁷ ฉะนั้น หากมนุษย์เราไม่เคยเจ็บป่วยก็จะมีรูปร่างกายที่แข็งแรงเป็นอย่างไร หรือหากปราศจากความหวีโหย ก็จะไม่รู้จักว่าท้องอืดเป็นอย่างไร เช่นเดียวกับเรื่องสิ่งดีงามและความชั่วร้าย มนุษย์จึงแยกออกระหว่าง ความดีและความเลว สงครามและความสงบสุข กลางวันหรือกลางคืน ฤดูร้อนกับฤดูหนาว หรือ ความยุติธรรม (dike) กับอคติหรือความขัดแย้ง (eris) เป็นต้น เฮราคลิตุสสรุปว่า หากโลกไม่มีสิ่งตรงกันข้าม โลกย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นมาได้ จากคำอธิบายดังกล่าว เฮราคลิตุสเชื่อว่ากลางวันกับกลางคืน สงครามกับความสงบสุข และความหิวกับความอิ่มคือ “Logos” ซึ่งแปลว่า “เทพเจ้า” (Gods) แต่เฮราคลิตุสไม่ได้หมายความว่า “Logos” ว่าเทพเจ้าตามตำนานเทพนิยายแต่อย่างใด คำว่า “Logos” ในที่นี้หมายถึง “เหตุผล” (Reason)

กล่าวโดยสรุป เฮราคลิตุสเชื่อว่า “ไฟ” คือต้นกำเนิดของทุกสิ่ง และในธรรมชาติจะต้องมีเหตุและผลที่เป็นสากลกำกับอยู่ (Universal reason) หรือมีกฎระเบียบแบบแผนหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นสากล (Universal law) คอยกำกับสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ ฉะนั้น การดำรงอยู่ของมนุษย์จึงเป็นไปตามเหตุและผลของแต่ละบุคคล³⁸ กฎหมาย (Nomos) ในที่นี้จึงหมายถึงกฎเกณฑ์บางประการที่เกิดขึ้นโดยกลไกธรรมชาติ หรือ กฎธรรมชาติ (Natural law)³⁹ แนวคิดของเฮราคลิตุสมิ้อิทธิพลต่อคราติลุสหนึ่งในนักปรัชญากลุ่มโสเฟิสต์และเพลโตเป็นอย่างมาก

³⁶Ibid., 48-49.

³⁷Ibid., 55-57.

³⁸Ibid., 59-60.

³⁹ประเด็นนี้เป็นอีกประเด็นที่แตกต่างจากข้อสรุปของศาสตราจารย์ ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์ ซึ่งอธิบายว่า “.... เฮราคลิตุสแยกกฎหมายออกเป็นสองประเภท คือ กฎหมายของเทพเจ้าที่เรียกว่า nomos อันเป็นระเบียบกฎหมายแห่งจักรวาล กับกฎหมายของมนุษย์ที่เรียกว่า nomoi อันเป็นกฎหมายที่เกิดขึ้นในนครรัฐ (polis) กฎหมายที่เกิดขึ้นและใช้บังคับในนครรัฐ คือ nomoi ควรจะต้องอนุวัติตามกฎหมายของเทพเจ้า คือ nomos” ศาสตราจารย์ ดร.วรเจตน์ จึงกล่าวสรุปว่า “.... ไม่เป็นการเกินเลยที่จะกล่าวว่านี้เป็นครั้งแรกที่มีการแยกกฎหมายบ้านเมืองออกจากกฎหมายธรรมชาติและแยกความยุติธรรมตามกฎหมายที่มนุษย์กำหนดขึ้นออกจากความยุติธรรมตามธรรมชาติ ดู วรเจตน์ ภาคีรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 45.

นักปรัชญาดังกล่าวข้างต้นอาจเรียกว่าเป็นกลุ่ม “สำนักไอโอเนีย” (Ionian school) เนื่องจากอาศัยอยู่ในนครแถบไอโอเนียทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาต่อมา นับตั้งแต่ห้าร้อยปีก่อนคริสตกาล เป็นต้นไป ศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ได้เปลี่ยนจากไอโอเนีย ไปกระจุกตัวกันอยู่ทางตอนใต้ของอิตาลี รวมทั้งเมืองอีเลีย (Elea)

3.3 สำนักอีเลีย (Eleatic School)

พาร์เมนิเดส (Parmenides) (540–480 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นนักปรัชญาร่วมสมัยกับเฮราคลิตุส และเป็นผู้บุกเบิกสำนักอีเลีย (Eleatic school)⁴⁰ ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสิ่งที่เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งว่า น้ำ อากาศ ไฟและดินจะพัฒนากลายเป็นสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างไร ตัวอย่างเช่น น้ำจะกลายเป็นไอน้ำ หรือเปลี่ยนเป็นพืช คนหรือสัตว์ได้อย่างไร พาร์เมนิเดสสรุปว่าไม่มีสิ่งใดเปลี่ยนเป็นสิ่งต่าง ๆ ได้นอกจากเป็นตัวมันเอง⁴¹ วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้พิสูจน์แล้วว่าน้ำที่บริสุทธิ์ไม่อาจเปลี่ยนเป็นสิ่งอื่นได้นอกจากน้ำที่บริสุทธิ์

พาร์เมนิเดสไม่เชื่อว่าสรรพสิ่งเกิดขึ้นจากความว่างเปล่าหรือหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ กล่าวคือไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นได้จากความว่างเปล่า จึงไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นมาแล้วจะหายไปเป็นความว่างเปล่า พาร์เมนิเดสเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่อธิบายว่าความเข้าใจนั้นเกิดจากการใช้อารมณ์ความรู้สึก (Sense) มากกว่าเหตุผล (Reason) พิจารณาความเป็นไปของธรรมชาติอย่างแท้จริง⁴² ในมุมมองของพาร์เมนิเดส การมองความเป็นไปของธรรมชาติด้วยอารมณ์ความรู้สึกเกิดจากการสัมผัสจึงเป็นภาพลวงตา ฉะนั้น ถ้าให้เลือกระหว่างอารมณ์ความรู้สึกกับเหตุผล พาร์เมนิเดสเลือกเหตุผลและผลก่อนเสมอ⁴³ ความเชื่อในเหตุ และผลของพาร์เมนิเดสต่างจากความเชื่อแบบเดิมของโฮเมอร์ และเฮสิออดโดยสิ้นเชิง ปัจจุบันเราเรียกกลุ่มคนที่เชื่อมั่นในเหตุและผลว่า “เหตุผลนิยม” (Rationalism) ซึ่งเชื่อว่าการใช้เหตุและผลคือหนทางของการไปสู่ความรู้ และสติปัญญา

เซโนฟานีส (Xenophanes) (570–478 ปีก่อนคริสตกาล)⁴⁴ เป็นนักปรัชญาคนสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับสำนักอีเลีย แม้จะเกิดในแถบไอโอเนียแต่ก็ได้อาศัยอยู่ในแถบไอโอเนียเป็นเวลานานเมื่ออายุได้ 25 ปี ได้ออกเดินทางไปยังเมือง นครหรือสถานที่ต่าง ๆ ทั่วกรีกทำให้เห็นโลกกว้าง และสัมผัสกับวัฒนธรรมท้องถิ่นของชนชาติต่าง ๆ ที่หลากหลายจึงมาเป็นข้อสรุปเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าว่าคือ

⁴⁰Jonathan Barnes, op. cit., pp. 77-90.

⁴¹Ibid., pp. 77-78.

⁴²Ibid., pp. 79-81.

⁴³Ibid.

⁴⁴Ibid., pp. 40-47.

จินตนาการที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น⁴⁵ ซึ่งถือเป็นต้นแบบของการวิจัยเชิงประจักษ์ (Empirical Evidence) หรือการแสวงหาความรู้ที่ได้จากการสังเกต และทดลองผ่านประสบการณ์ แบบการศึกษาวิจัยในปัจจุบัน

ในช่วงเวลาหนึ่งของชีวิต เซโนฟาเนสมาอาศัยอยู่ที่เมืองอีเลียและได้สอนวิชาความรู้ให้กับ พาร์เมนิเดส เขาได้ผสมผสานแนวความคิดของนักปรัชญาแห่งมีเลตุส และแนวความคิดการผันแปรของสรรพสิ่งของเฮราคลิตุสเกิดเป็นข้อสรุปเกี่ยวกับโลกและจักรวาลว่ามีความเกี่ยวข้องกับสภาวะความเปื่อยขึ้นและความแห้ง และได้ใช้ซากฟอสซิลของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ (Fossil) เป็นหลักฐานสนับสนุนคำอธิบายว่าครั้งหนึ่งโลกเคยถูกปกคลุมด้วยผืนน้ำ⁴⁶ ตัวอย่างแรกของการค้นคว้าอ้างอิงโดยอาศัยหลักฐาน (Evidence-Based)

3.4 สำนักความคิดพหุนิยม (Pluralist School)

สำนักความคิดแบบพหุนิยมคงจะเรียกเป็นสำนักไม่ได้เนื่องจากเป็นการจัดกลุ่มกันขึ้นมาเองเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาวิเคราะห์ โดยมีจุดเกาะเกี่ยวกันอย่างหนึ่งคือความพยายามผสมผสานแนวความคิดระหว่างเฮราคลิตุสกับพาร์เมนิเดสซึ่งดูเหมือนว่าจะเชื่อในสิ่งที่ตรงกันข้ามกัน ในมุมมองของเฮราคลิตุสข้างต้น เชื่อว่าสรรพสิ่งในธรรมชาติล้วนผันแปร การผันแปรดังกล่าวเราสามารถรับรู้ และสัมผัสได้ ขณะที่พาร์เมนิเดสให้ใช้เหตุผลพิจารณาความเป็นไปของธรรมชาติ มากกว่าการใช้อารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ซึ่งเป็นภาพลวงตา พาร์เมนิเดสสรุปว่าไม่มีสิ่งใดในธรรมชาติที่ผันแปรไป

เอมเพโดคลีส (Empedocles) (490–430 ปีก่อนคริสตกาล)⁴⁷ เป็นนักปรัชญาที่พิสูจน์ทฤษฎีของเฮราคลิตุสและพาร์เมนิเดสแล้วว่าทฤษฎีของทั้งสองมีส่วนที่ถูกและบางส่วนที่ผิด เอมเพโดคลีสพบว่าสาเหตุของปัญหาที่มีมาจากความเชื่อของนักปรัชญาทั้งสองท่านว่าต้นกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งปวงมาจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตรงจุดนี้เองที่เป็นช่องว่างระหว่างการใช้เหตุผลกับการรับรู้และสัมผัส⁴⁸ ฉะนั้นการใช้อารมณ์ความรู้สึกและสัมผัสอาจไม่สมเหตุสมผลในบางครั้ง ขณะที่การใช้เหตุผลก็อาจขัดกับความเป็นไปของสรรพสิ่งที่ล้วนแล้วค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงและรับรู้ได้จากการสัมผัสในบางกรณี เอมเพโดคลีสผสมผสานแนวความคิดของเฮราคลิตุสและพาร์เมนิเดส และเห็นว่าข้อสรุปของเฮราคลิตุสที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์จึงจำเป็นต้องเชื่อในสิ่งที่เห็น สิ่งที่รับรู้และสิ่งที่ตนสัมผัส แต่ในขณะเดียวกันไม่เชื่อว่าน้ำจะเปลี่ยนเป็นพืช สัตว์หรือสิ่งอื่นได้อย่างไร เอมเพโดคลีสจึงสรุปว่าข้อสรุปของพาร์เมนิเดสจึงถูกต้องในเรื่องนี้ ฉะนั้น จึงไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้นมาแล้วจะหายไปเป็นความว่างเปล่า⁴⁹

⁴⁵Ibid.

⁴⁶Ibid.

⁴⁷ดูคำอธิบายของเอมเพโดคลีสใน Jonathan Barnes, op. cit., pp. 111-160.

⁴⁸Ibid., pp. 111-113.

⁴⁹Ibid., pp. 124-125.

เอมโพลีโดลีสนำเสนอว่าในธรรมชาติมีส่วนประกอบสำคัญสี่อย่าง ได้แก่ น้ำ อากาศ ไฟ และดิน รวมกันเป็นปฐมธาตุทั้งสี่ (Four Classical Elements)⁵⁰ ความเป็นไปของธรรมชาติเกิดจากองค์ประกอบทั้งสี่อย่างในสัดส่วนที่หลากหลายและแตกต่างกัน และเมื่อสิ่งเหล่านั้นตายส่วนประกอบที่กลายเป็นสิ่งเหล่านั้นก็จะแตกกระจายกลายเป็นธาตุทั้งสี่อย่างดังเดิม เอมโพลีโดลีสยกตัวอย่างไม้หรือพื้ที่กำลังไหม้ว่าเกิดการแตกกระจายของธาตุทั้งสี่ เสียงพื้ดัง “แคร็ก” ที่กำลังไหม้คือการแตกตัวกันของส่วนประกอบของน้ำ ขณะที่พื้บางส่วนกลายเป็นไอลอยไปในอากาศ และเราเห็นไฟที่กำลังไหม้ รวมทั้งสิ่งที่คงเหลืออยู่คือเถ้าหรือส่วนประกอบของดิน ยิ่งกว่านั้น เอมโพลีโดลีสอธิบายว่าสิ่งที่ทำให้ธาตุเหล่านั้นแตกสลายและรวมตัวกันได้คือพลัง (Forces) ในธรรมชาติที่แตกต่างกันสองสิ่ง กล่าวคือ ประการแรก “ความรัก” (Love) ซึ่งทำให้สิ่งต่าง ๆ รวมตัวกันขึ้นและประการที่สอง “ความขัดแย้ง” (Strife) ซึ่งทำให้ทุกอย่างแยกตัวกันออกไป จะเห็นได้ว่า เอมโพลีโดลีสแยกระหว่างความแตกต่างระหว่าง “สสาร” กับ “พลังงาน”⁵¹ ซึ่งสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันที่อธิบายว่ากระบวนการทางธรรมชาติเป็นการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสสารกับพลังงาน นอกจากนี้ ยังตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับการรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ ของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น เรามองเห็นต้นไม้เป็นต้นไม้ได้อย่างไร? เอมโพลีโดลีสกล่าวว่าเพราะนัยน์ตาของมนุษย์มีส่วนประกอบของปฐมธาตุทั้งสี่เหมือนกับสรรพสิ่งในธรรมชาติ ฉะนั้น หากดวงตาของมนุษย์ไม่มีปฐมธาตุทั้งสี่ดังกล่าว ก็ย่อมมองไม่เห็นว่ามันเป็นน้ำเป็นน้ำดังที่ปรากฏ ไฟเป็นไฟอย่างที่เห็น อากาศเป็นอากาศอย่างที่สัมผัส และดินเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบนโลกอย่างที่เป็น⁵² เอมโพลีโดลีสสรุปว่ากฎหมาย (nomos) จึงมิใช่เทพเจ้า (themis) อย่างที่เข้าใจ

อานักซาโกรัส (Anaxagoras) (500–428 ปีก่อนคริสตกาล)⁵³ นักปรัชญาอีกท่านที่จัดอยู่ในกลุ่มแนวคิดพหุนิยม ซึ่งไม่เชื่อว่าสสารใดสสารหนึ่งจะก่อให้เกิดเป็นสรรพสิ่งบนโลกได้ แต่อธิบายว่าธรรมชาติประกอบไปด้วยสิ่งเล็ก ๆ จำนวนมากที่มองไม่เห็น อานักซาโกรัสเรียกสิ่งเล็ก ๆ จำนวนมากที่มองไม่เห็นดังกล่าวว่า “อนุภาค” (Miniscule Particles) ซึ่งเป็นบางสิ่งบางอย่างที่อยู่ในทุกสรรพสิ่ง เป็นเหมือนเมล็ดพันธุ์ต้นกำเนิด โดยมีพลังบางอย่าง (Force) ที่มีโครงสร้างเป็นระเบียบคอยกำกับให้เกิดเป็นสรรพสิ่ง อานักซาโกรัสเรียกพลังดังกล่าวว่าสติปัญญา หรือ “Nous”⁵⁴

เดโมครีตัส (Democritus) (460–370 ปีก่อนคริสตกาล)⁵⁵ นักปรัชญาในยุคแรกเริ่มที่จะกล่าวถึงเป็นคนสุดท้าย และอาจจัดอยู่ในกลุ่มความคิดแบบพหุนิยม เนื่องจากเห็นว่าการผันแปร

⁵⁰Ibid., p. 125.

⁵¹Ibid., p. 145.

⁵²Ibid., pp. 155-157.

⁵³Jonathan Barnes, op. cit., pp. 185-198.

⁵⁴Ibid., pp. 187-190.

⁵⁵Ibid., pp. 203-253.

ของสรรพสิ่งในธรรมชาติมิได้เป็นเพราะสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไป เดโมครีตัสสันนิษฐานว่าทุกสิ่งในธรรมชาติและจักรวาลประกอบกันขึ้นจากสิ่งที่เล็กจนมองไม่เห็นแต่ละส่วน ๆ ที่เรียกว่า “อะตอม” (Atom) หรือสิ่งที่ไม่อาจตัดขาดจากกันได้ เดโมครีตัสเชื่อว่าในธรรมชาติประกอบด้วยอะตอมที่มากมายมหาศาลโดยมีอานับได้ และมีรูปร่างหน้าตาที่ต่างกันออกไป บางอะตอมอาจมีรูปร่างกลม และนิ่มหรือบางอะตอมอาจมีผิวที่ไม่เรียบและขรุขระ และเมื่อแตกต่างกันจึงประกอบกันขึ้นเป็นสรรพสิ่งที่แตกต่างกัน⁵⁶ เดโมครีตัสอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ (nomos) ที่มีด้านตรงกันข้ามเสมอของเฮราคลีตัสว่าเป็นเพียงความคิดเห็นหรือการอธิบายโดยปกติทั่วไป (Conventional opinion) แต่ยังมีใช้ความเป็นจริงอันแน่แท้ (Truth) เพราะความแท้จริงแล้วมีแต่เพียงอะตอมและความว่างเปล่า

อาจกล่าวได้ว่า เราไม่จำเป็นต้องรู้ว่าเหตุผลเบื้องต้นของความคิดในหมู่นักปรัชญายุคแรกเริ่มนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร แต่เราให้ความสำคัญต่อกระบวนการคิด การแสวงหาคำตอบและการอธิบายของนักปรัชญาในยุคกรีกแรกเริ่มนี้และได้ทราบว่าการตั้งคำถามเกี่ยวกับความเป็นไปของธรรมชาติภายใต้กฎแห่งธรรมชาติ (Law of Nature) การคิดแบบนี้ได้แยกกระบวนการคิดของคนในสังคมกรีกโบราณที่เดิมยึดติดแบบคติความเชื่อสู่การใช้เหตุและผล ตรงจุดนี้ที่เราจะเรียกว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านจาก Mythos ไปสู่ Logos

4. ปรัชญาเมธีอมตะ

จากยุคปรัชญาธรรมชาติสู่ยุคปรัชญาเมธีอมตะ (Classical Philosophy) นักปรัชญาในยุคนี้โดยเฉพาะโสกราตีส (Socrates) ได้เปลี่ยนแนวทางของปรัชญาจากเดิมที่อธิบายเรื่องโลกและจักรวาลสู่การอธิบายความเป็นไปของชีวิตและสังคมอย่างเป็นเหตุเป็นผล ดังที่ซีเซโร (Cicero) นักปรัชญาโรมันซึ่งมีชีวิตในช่วงประมาณ 200 ปีต่อมาได้กล่าวไว้ว่า โสกราตีสเป็นผู้ตั้งปรัชญาจากโลกแห่งดวงดาวสู่โลกของมนุษย์ ในช่วงเวลาของโสกราตีส อารยธรรมต่าง ๆ ได้หลั่งไหลเข้าสู่นครรัฐเอเธนส์ (Athens) ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางความรู้และอำนาจของกรีก โดยนับตั้งแต่ 450 ปีก่อนคริสตกาลเป็นต้นมา นครรัฐเอเธนส์มีความเจริญก้าวหน้าและความมั่งคั่งยิ่งกว่าเมืองอื่นของกรีก โดยเป็นทั้งศูนย์กลางทางการค้าและอารยธรรมที่มีความมั่นคงทางการทหารและมีการปรับใช้รูปแบบการปกครองที่ให้สิทธิพลเมืองมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและแสดงความคิดเห็นต่อการจัดการบ้านเมืองและสังคม นับตั้งแต่สมัยโซลอน (Solon) ผู้ปกครองที่ยิ่งใหญ่ซึ่งนำพานครรัฐเอเธนส์ไปสู่การปกครองรูปแบบหนึ่งเรียกว่า “ประชาธิปไตย” (Democracy)

⁵⁶Ibid., pp. 210-212.

ความเจริญและความมั่งคั่งของนครรัฐเอเธนส์ ส่งผลให้ผู้คนจำนวนมากหลั่งไหลและอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในนครรัฐเอเธนส์ และในบรรดากลุ่มคนที่อพยพเข้ามา มีนักปรัชญาอยู่กลุ่มหนึ่งได้กลายเป็นที่ยอมรับเป็นอย่างมากในแวดวงชนชั้นสูงของกรีก นักปรัชญากลุ่มดังกล่าวเรียกตนเองว่า “โสฟิสต์” (Sophists)⁵⁷ หรือผู้มีปัญญา นักปรัชญากลุ่มโสฟิสต์ที่มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับเป็นอย่างมาก อาทิ โพรทาโกรัส (Protagoras) (490–420 ปีก่อนคริสตกาล) เจ้าของแนวคิด “มนุษย์คือมาตรวัดของทุกสิ่ง” (Of All Thing Man Is The Measure)⁵⁸

เหตุที่นักปรัชญาโสฟิสต์เป็นที่ยอมรับในสังคมกรีกเป็นอย่างมากก็เพราะโสฟิสต์คือครูผู้สอนวิชาความรู้ให้แก่บรรดาชนชั้นสูงหรือกลุ่มคนชนชั้นนำของกรีก และเป็นผู้ถ่ายทอดศาสตร์แห่งการโน้มน้าว (Art of Rhetoric) ซึ่งถือเป็นศาสตร์สำคัญในการโน้มน้าวผู้อื่นหรือใช้โต้เถียงฝ่ายตรงข้ามด้วยถ้อยคำที่กินใจฟังแล้วสมเหตุสมผล ศาสตร์แห่งการโน้มน้าวจึงเป็นการฝึกและพัฒนาวาทศิลป์ของพลเมืองชาวเอเธนส์ในยุคสมัยนั้น และมีความสำคัญต่อการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ต้องอาศัยเสียงของบุคคลอื่นในการสนับสนุน⁵⁹ จะเห็นได้ว่า การสอนวิชาความรู้ของโสฟิสต์แตกต่างกับทรัพย์สินหรือค่าตอบแทน จึงทำให้ผู้มีฐานะหรือกลุ่มบุคคลในครอบครัวที่มีฐานะเท่านั้นที่จะได้รับความรู้ กลุ่มโสฟิสต์จึงมีอิทธิพลในหมู่ชนชั้นนำของกรีก มีความร่ำรวยและความเป็นอยู่ที่หรูหรากว่านักปรัชญาอื่นเป็นอย่างมาก กล่าวได้ว่าโสฟิสต์คือผู้พัฒนาความคิดและสติปัญญาของกลุ่มชนชั้นนำกรีกในยุคสมัยนั้น

4.1 โสกราตีส

โสกราตีส (Socrates) (470–399 ปีก่อนคริสตกาล) ประนามวิธีการของกลุ่มโสฟิสต์เป็นอย่างมาก ในมุมมองของโสกราตีส การแสวงหาความรู้ก็เพื่อค้นพบสัจธรรมหรือความจริงแห่งชีวิตมากกว่าจะเป็นไปเพื่อการได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทองและความสุขสบาย หรือเป็นการใช้คำพูดเพื่อโน้มน้าวบุคคลอื่นหรือเพื่อเอาชนะ เป็นที่น่าเสียดายว่าผลงานของโสกราตีสมิได้มีการจดบันทึกไว้ หรือผลงานของกลุ่มโสฟิสต์เองก็เช่นเดียวกันที่ปัจจุบันเหลือรอดจนแต่เพียงบางส่วน สำหรับโสกราตีสแม้จะมิได้จดบันทึกคำพูดใด ๆ ไว้ แต่เราสามารถศึกษาแนวความคิดของโสกราตีสผ่านผลงานของนักปรัชญารุ่นหลัง โดยเฉพาะผลงานของเพลโตซึ่งกล่าวถึงคำพูดของโสกราตีสไว้มาก เราไม่อาจทราบได้เลยว่าคำพูดและแนวความคิดของโสกราตีสที่ปรากฏในผลงานของเพลโต เป็นคำพูดจากปากของโสกราตีสเองหรือเป็นเพียงความคิดของเพลโต เราทราบแต่ว่าเพลโตได้พรรณนาและถ่ายทอดความรู้ของโสกราตีส

⁵⁷ คำอธิบายเกี่ยวกับนิติปรัชญาโสฟิสต์อย่างละเอียดปรากฏในงานเขียนเพียงชิ้นเดียวของวงการนิติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะในหนังสือของศาสตราจารย์ ดร.วรเจตน์ ภาคีรัตน์ ดู วรเจตน์ ภาคีรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 53–65.

⁵⁸ ดูทฤษฎีดังกล่าวใน Plato, *Protagoras and Meno* (London: Penguin Books, 2005).

⁵⁹ Herrick James, *The History of Theory of Rhetoric: An Introduction* (Boston: Allyn and Bacon, 2005), p. 103.

ให้แก่คนรุ่นหลังในลักษณะบทสนทนาของโสกราตีส (Socratic dialogue) สำหรับผลงานของกลุ่มโสฟิสต์ก็เช่นเดียวกัน⁶⁰ ที่เราสามารถศึกษาแนวคิดของกลุ่มโสฟิสต์ผ่านงานเขียนของเพลโต⁶¹ และ อริสโตเติล⁶² อย่างไรก็ตาม ทั้งเพลโตและอริสโตเติลต่างไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดของโสฟิสต์ แนวความคิดของกลุ่มโสฟิสต์จึงถูกวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมาก ฉะนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจว่าเพราะเหตุใด นิติปรัชญาของกลุ่มโสฟิสต์ไม่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายและตกอยู่ภายใต้ร่มเงาของนักปรัชญาทั้งสามท่าน

หนึ่งในปรัชญาที่ได้จากโสกราตีสคือกระบวนการคิดและวิธีการ โสกราตีสใช้วิธีการตั้งคำถาม เพื่อแสวงหาคำตอบต่อสิ่งต่าง ๆ (Dialectic method) โดยไม่พยายามถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจแบบนักปรัชญาท่านอื่น กล่าวคือ ไม่ทำตนเป็นครูผู้สอนแต่จะใช้วิธีตั้งคำถามด้วยความไม่รู้และถามไปจนกว่าผู้เรียนจะตระหนักด้วยตนเอง ฉะนั้น คำถามส่วนใหญ่จึงเป็นคำถามที่ยั่วให้เกิดกระบวนการคิดหรือกระตุ้นให้ใช้สามัญสำนึก (Common sense) จนเกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ด้วยตนเอง ตัวอย่างเช่น ความยุติธรรมคืออะไร? จะเห็นได้ว่า คำถามเช่นนี้เป็นคำถามปลายเปิดที่เข้าใจง่ายแต่ให้คำตอบได้ยาก ผู้ตอบจำเป็นต้องมีความรู้และสติปัญญาจึงจะตอบได้ดี เชื่อกันว่ามีคนไปถามเทพีแห่งการพยากรณ์ผู้หยั่งรู้ว่ามีผู้ใดจะฉลาดยิ่งกว่าโสกราตีสอีกหรือไม่ เทพีแห่งการพยากรณ์ก็ตอบไปว่าในโลกนี้ไม่มีผู้ใดฉลาดไปกว่าโสกราตีสอีกแล้ว คำบอกเล่าดังกล่าวปรากฏในงานเขียนของเพลโตเรื่อง “คำขอโทษของโสกราตีส” (Apology)⁶³ แต่หากไปถามโสกราตีสคงจะตอบว่า “I know that I know nothing” คำพูดที่ติดปากของโสกราตีส ซึ่งแปลได้ว่า โสกราตีสรู้อย่างเดียวว่าตนเองไม่รู้อะไรเลย หากพิจารณาวลีดังกล่าวแล้ว ก็จะเข้าใจได้ว่าที่โสกราตีสไม่รู้ แท้จริงแล้วโสกราตีสรู้ หรือโสกราตีสอาจหมายถึงถ้ารู้แบบผิด ๆ ก็คือไม่รู้อะไรเลย คำพูดของโสกราตีสอาจฟังดูขัดแย้งกันเองแต่ที่จริงแล้วไม่ขัด (Paradox) เราเรียกวิธีการดังกล่าวว่า “วิธีการสอนแบบโสกราตีส” (Socratic method) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเรียนการสอนในสังคมตะวันตกจนถึงปัจจุบัน มหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกมีการเรียนการสอนที่ผสมผสานวิธีการดังกล่าว

ไม่เพียงแต่วิธีการสอนที่แตกต่างจากนักปรัชญาในยุคก่อน โสกราตีสยังเชื่อว่าหลักปรัชญาของนักปรัชญาธรรมชาติในยุคก่อนเป็นเรื่องที่ไกลตัวมนุษย์และสังคมไปมาก สิ่งที่โสกราตีสให้ความสนใจเป็นอย่างมากคือเรื่องของความยุติธรรมในสังคม คุณธรรม ความกล้าและสัจธรรมหรือความเป็นจริงแห่งชีวิต ซึ่งกลายเป็นแนวคิดที่หล่อหลอมสังคมของกรีก อาจกล่าวได้ว่า โสกราตีสคือนักปรัชญาคนแรก

⁶⁰ผลงานของโสฟิสต์ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน John Dillon and Tania Gergel, *The Greek Sophists* (London: Penguin Books, 2003). ซึ่งแปลผลงานที่เหลือรอดในปัจจุบันของโสฟิสต์เป็นภาษาอังกฤษแบบตรงตัว.

⁶¹Plato, *Protagoras and Meno* (London: Penguin Books, 2005).

⁶²Herrick James, *The History of Theory of Rhetoric: An Introduction* (Boston: Allyn and Bacon, 2005), p. 103.

⁶³Plato, *Socrates' Defence* (London: Penguin Books, 2005).

ที่กล่าวถึงเรื่องจริยศาสตร์ (Ethic) หรือปรัชญาคุณธรรม (Moral philosophy) ซึ่งมีความสัมพันธ์กับนิติปรัชญา⁶⁴

การตั้งคำถามเรื่องคุณธรรม ความยุติธรรม และความกล้าของโสกราตีสแฝงไปด้วยเรื่องความดีกับความชั่ว สิ่งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้อง คุณธรรมคือ ความรู้ และความรู้ที่สำคัญที่สุดคือความรู้ว่าด้วยการมีชีวิตที่ดี (Eudaimonia) อย่างไรก็ตามจะถือว่าเป็นการมีชีวิตที่ดี สำหรับบุคคลทั่วไป คงหมายถึงชีวิตที่มีความสุข ความสะดวกสบาย และความพึงพอใจ แต่สำหรับโสกราตีสการมีชีวิตที่ดีคงมิได้หมายความว่าความสุขทางกาย ซึ่งเกิดจากการรับรู้และสัมผัสเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงการมีชีวิตที่ดีที่ตระหนักรู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด (ความยุติธรรม) ชีวิตที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีและชีวิตที่มีความภูมิใจ ซึ่งเป็นคุณค่าของการมีชีวิตที่ดีอย่างแท้จริง การมีชีวิตที่ดีได้กลายเป็นประเด็นสำคัญในสังคมกรีก และกลายเป็นจุดศูนย์รวมความสนใจของผู้คนในยุคต่อมา⁶⁵ ปัจจุบันองค์การสหประชาชาติได้ให้ความสำคัญกับประเด็นดังกล่าวว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ฉะนั้น ระดับการพัฒนาจึงไม่ได้วัดแต่เพียงฐานะทางเศรษฐกิจ แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนในประเทศด้วยเช่นกัน⁶⁶

ดูเหมือนว่าโสกราตีสจะยึดมั่นในเรื่องความยุติธรรมเป็นอย่างมาก แล้วความยุติธรรมในมุมมองของโสกราตีสคืออะไร? ดังได้กล่าวข้างต้นว่า สังคมกรีกได้นำการปกครองรูปแบบประชาธิปไตยมาปรับใช้ ชาวกรีกชอบในเรื่องสัญลักษณ์เป็นอย่างมากและสัญลักษณ์ที่ยอดเยี่ยที่สุดของประชาธิปไตยก็คือการยกมือหนึ่งคนหนึ่งเสียงในที่สาธารณะเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย แต่ต้องจำไว้อย่างหนึ่งว่าคนเหล่านั้นมีมือถืออยู่ในมืออีกข้างหนึ่งนั่นคือความหมายของเสียงข้างมากในยุคสมัยนั้น ฉะนั้น ความถูกต้องหรือความยุติธรรมจึงเป็นผลประโยชน์ของผู้ที่แข็งแกร่งกว่า (Might is right)⁶⁷ ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวกรีกในยุคนั้น โสกราตีสไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดดังกล่าว และทำให้โสกราตีสขัดแย้งกับผู้มีอิทธิพลและผู้ปกครองของนครรัฐเอเธนส์ ในปี 399 ก่อนคริสตกาล โสกราตีสถูกกล่าวหาว่าทำให้ศีลธรรมของเยาวชนเสื่อมทรามจนเสียคน ไม่เคารพต่อเทพเจ้า อีกทั้ง ยังได้สร้างเทพเจ้าขึ้นมาใหม่ คณะลูกขุนเสียงข้างมากซึ่งมาจากประชาชนทำหน้าที่ตัดสินพิพากษาว่าโสกราตีสมีความผิดจริงและให้ลงโทษประหารชีวิตด้วยการดื่มยาพิษ (Hemlock) โสกราตีสได้รับโอกาสที่จะมีชีวิตรอดอยู่ได้ด้วยการ

⁶⁴ ดูตัวอย่างแนวคิดปรัชญาคุณธรรม อาทิ อัดัม สมิธ (Adam Smith) ใน ปวริศ เลิศธรรมเทวี, “เศรษฐกิจการเมืองในโลกของนิติปรัชญา,” **บทบัณฑิตย** 79, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2566): 1-44.

⁶⁵ ปวริศ เลิศธรรมเทวี, “นิติปรัชญาโรมัน,” **บทบัณฑิตย** 78, 1 (มกราคม-มีนาคม 2565): 26-64.

⁶⁶ เรียกว่า “การพัฒนาสังคมโดยมีคนเป็นศูนย์กลาง” (Human Development) ดู ปวริศ เลิศธรรมเทวี, “หลักและทฤษฎีสิ่งแวดล้อมในกฎหมายระหว่างประเทศ,” **วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** 44, 2 (มิถุนายน 2558): 443-467.

⁶⁷ Plato, **The Republic** (London: Penguin Books, 2007), pp. 3-25.

กลับคำพูดว่าคำสอนต่าง ๆ ของตนไม่เป็นความจริง อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์บางครั้งเป็นเรื่องที่โหดร้าย แต่บางครั้งเรื่องที่โหดร้ายก็เพื่อให้ประวัติศาสตร์เดินต่อไปได้ โซกราตีสเชื่อว่า “The Unexamined Life Is Not Worth Living” หรือคุณค่าของชีวิตคือการตระหนักรู้ว่าชีวิตคืออะไร กำลังทำอะไรและดำรงอยู่เพื่อเหตุผลใด เป็นวาทะอันโด่งดังในวาระสุดท้ายของโซกราตีสและได้ตีพิมพ์ขึ้นจนถึงแก่ความตาย⁶⁸ ตรงจุดนี้เราได้เห็นพัฒนาการของกฎหมายในยุคกรีกโบราณแล้วว่าเปลี่ยนแปลงไปจาก วิถีชีวิต (Way of life) โดยกฎหมาย (nomos) เป็นของขวัญจากเทพเจ้า และกฎหมาย (nomos) ที่เป็นกฎเกณฑ์ในธรรมชาติ (Law of nature) เป็นกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือกฎเกณฑ์ที่บังคับใช้ในสังคม (Human invention) เรื่องราวของโซกราตีสดังที่ปรากฏในบทประพันธ์ของเพลโต นับเป็นสิ่งสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองต่อกฎหมาย การเชื่อฟังหรือฝ่าฝืนต่อกฎหมายที่เห็นว่าไม่เป็นธรรม

4.2 เพลโต

ความตายของโซกราตีสผู้เป็นอาจารย์มีผลต่อแนวคิดทางปรัชญาของเพลโต (Plato) (428–348 ปีก่อนคริสตกาล) ผู้สร้างทฤษฎีอมตะอันโด่งดังที่ถูกกล่าวขวัญจนถึงปัจจุบันคือทฤษฎี “กษัตริย์นักปรัชญา” หรือ “ราชานักปราชญ์” (Philosopher’s King)⁶⁹ ซึ่งจะได้นำต่อไป

รากฐานแนวคิดของเพลโตมาจากนักปรัชญาในยุคก่อน ฉะนั้น แนวคิดของเพลโตจึงสัมพันธ์กับแนวคิดปรัชญาธรรมชาติของนักปรัชญาในยุคก่อนโซกราตีสเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ผันแปร กับสิ่งที่ไม่มีทางเปลี่ยนแปลงไปได้หรือเป็นนิรันดร์ หากเราพิจารณาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมของโสฟิสต์กับโซกราตีสข้างต้นแล้วจะพบว่า ด้านหนึ่งของแนวคิดกลุ่มโสฟิสต์และโซกราตีสเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม แต่อีกด้านหนึ่งเราจะเห็นว่าทั้งโสฟิสต์และโซกราตีสได้ใช้หลักคิดปรัชญาธรรมชาติมาอธิบายความเป็นไปของมนุษย์และสังคม ฉะนั้น ความยุติธรรมในมุมมองของโสฟิสต์ซึ่งมีอิทธิพลต่อแนวคิดของชนชั้นปกครองของกรีกขึ้นอยู่กับการเวลาและสถานที่ ความยุติธรรมจึงขึ้นอยู่กับตัวของบุคคลและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย บางเรื่องอาจเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือเป็นธรรมในที่หนึ่งแต่อาจไม่ใช่เรื่องที่ถูกต้องในอีกที่หนึ่ง ฉะนั้น ความยุติธรรมจึง “ผันแปร”⁷⁰

⁶⁸Plato, *Socrates’ Defence* (London: Penguin Books, 2005).

⁶⁹ปรากฏในผลงานของเพลโตเรื่อง “Politeia” ซึ่งเป็นคำในภาษากรีกโบราณแปลได้หลายความหมาย โดยมีความหมายตั้งแต่สิทธิของพลเมืองไปจนถึงรูปแบบรัฐ ปัจจุบันใช้คำดังกล่าวเป็น “รัฐธรรมนูญ” (Constitution) อย่างไรก็ตาม ผลงานดังกล่าวถูกแปลและรู้จักกันในชื่อของ “Repubblica” หรือในภาษาอังกฤษ “The Republic” ซึ่ง ส. ศิวรักษ์ แปลคำนี้โดยใช้คำว่า “อุดมรัฐ” ในภาษาไทยดู สลักชัย ศิวรักษ์, *โซกราตีส* (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2523) และดู Plato, *The Republic* (London: Penguin Books, 2007), pp. 3-25.

⁷⁰Plato, *Socrates’ Defence* (London: Penguin Books, 2005).

จากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งหรือจากคนรุ่นหนึ่งกับอีกรุ่นหนึ่ง ทราบกันดีว่าโสกราตีสไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของโสฟิสต์ แต่เชื่อว่าความยุติธรรมไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา สถานที่หรือความเห็นของบุคคล ฉะนั้นความยุติธรรมจึง “ไม่ผันแปร” แต่มีบรรทัดฐานเพียงหนึ่งเดียวที่จะชี้ว่าสิ่งใดถูกหรือสิ่งใดผิด โสกราตีสยังเชื่อว่าเหตุผลที่แท้จริงของมนุษย์เรานั้นเป็นสิ่งที่ไม่ผันแปร หรือความจริงก็คือความจริงเป็นสัจนิรันดร์ มนุษย์จึงแสวงหาความหมายของความยุติธรรมได้ด้วยการใช้จิตสำนึกพิจารณาและให้เหตุผลที่จะเข้าใจว่าอะไรคือความยุติธรรมที่แท้จริงเป็นบรรทัดฐานเดียวกัน⁷¹ แต่สำหรับเพลโต มิได้แยกทั้งสองสิ่งออกจากกัน (Immutable) แต่ถือว่าสิ่งที่ไม่ผันแปรในธรรมชาติ กับสิ่งที่ไม่ผันแปรในลักษณะของศีลธรรมของมนุษย์และสังคมเป็นโลกคู่ขนานที่สัมพันธ์และเป็นเรื่องเดียวกัน เพลโตพยายามอธิบายสิ่งที่เราเรียกว่า “สภาวะที่แท้จริง” (Reality)⁷² หรือโลกแห่งความเป็นจริงนิรันดร์ ฉะนั้น สภาวะที่แท้จริงในโลกแห่งธรรมชาติกับสภาวะที่แท้จริงในโลกแห่งศีลธรรมของมนุษย์และสังคมเป็นเรื่องหรือสิ่งเดียวกัน และเป็นนิรันดร์โดยมีอาจแยกขาดจากกันได้

เพลโตได้อธิบายแนวคิดเรื่องสภาวะที่แท้จริงหรือโลกแห่งความเป็นจริงนิรันดร์ผ่านแนวคิดเรื่องโลกแห่งไอเดีย (World of Ideas)⁷³ เพลโตเห็นว่าเมื่อสรรพสิ่งล้วนผันแปร ก็ต้องมีบางสิ่งบางอย่างที่ไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลงไป เช่นเดียวกับแนวคิดของเอมโพอโดคลีสเรื่องปฐมธาตุทั้งสี่ หรือทฤษฎีอะตอมของเดโมคริตัส ในมุมมองที่ทุกสรรพสิ่งประกอบด้วยส่วนประกอบดังกล่าวที่มิอาจแยกขาดจากกันได้ แต่ในมุมมองของเพลโตสิ่งต่าง ๆ เป็นนิรันดร์ที่มิอาจแยกขาดจากกันได้ แนวคิดของเพลโตจึงแตกต่างจากแนวคิดของนักปรัชญาธรรมชาติทั้งสองท่านในรายละเอียดอย่างสิ้นเชิง สำหรับเพลโตแล้วทุกสรรพสิ่งในธรรมชาติที่สัมผัสได้ล้วนผันแปร ฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ประสาทสัมผัสได้ล้วนผันแปรหรือเปลี่ยนแปลงสภาพไปได้ เพลโตเรียกสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ว่าโลกแห่งวัตถุ (Material World)⁷⁴ แต่สิ่งต่าง ๆ ที่มีได้ปรากฏอยู่ในโลกแห่งวัตถุคือสภาวะที่แท้จริง เป็นโลกแห่งความจริงที่เป็นนิรันดร์⁷⁵ ยกตัวอย่างเช่น โຕะ ทำไมเราจึงเข้าใจว่าเຕะเหมือนกันทั้งที่เຕะมีรูปร่างหรือการออกแบบที่แตกต่างกัน โຕะบางตัวอาจมีสีขาสองขาหรือเพียงขาเดียวแต่เราก็เข้าใจว่าเป็นเຕะ หรือแม้กระทั่งกาลเวลาผ่านไป โຕะก็อาจเสื่อมสภาพหรือบอบสลายไปตามกาลเวลา โຕะจึง “ผันแปร” เราก็ยังเข้าใจว่าเป็นเຕะ หรือตัวอย่างเช่น ม้าซึ่งมีสีขาเหมือนกับสัตว์ชนิดอื่น แต่ทำไมเราเข้าใจได้ทันทีว่าม้าคือม้าทั้งที่จริงแล้วม้าแต่ละตัวมีสีขน ชนิดหรือขนาดที่แตกต่างกัน ทำไมเราไม่เข้าใจว่าสัตว์อื่น ๆ ที่มีสีขาเป็นม้าแบบเดียวกันกับที่เราเข้าใจว่าม้าคือ

⁷¹Plato, *The Last Days of Socrates* (London: Penguin Books, 1993), pp. 69-92.

⁷²Plato, *Timaeus and Critias* (360th BC) (London: Penguin Books, 2008).

⁷³Ibid., p. 29c.

⁷⁴Ibid., p. 29d.

⁷⁵Ibid., p. 29b.

ม้าเหมือน ๆ กัน อีกตัวอย่างหนึ่งเช่นการลากเส้นเป็นวงกลม แม้เส้นที่วาดไม่สวยหรือไม่เป็นสัดส่วน วงกลมที่สมบูรณ์ แต่ทำไมเราจึงเข้าใจได้ว่าเป็นวงกลม เพเลโตอธิบายว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่โตะ ม้าหรือสรรพสิ่งมีเหมือนกันและบางสิ่งบางอย่างนั้นทำให้เราเข้าใจว่าเป็นโตะ เป็นม้าหรือเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ แบบเดียวกัน เพเลโตเรียก “บางสิ่งบางอย่าง” ว่าเป็น “แบบ” (Form) ที่อยู่เบื้องหลังของสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในโลกแห่งไอดีซึ่งเป็นสถานะที่แท้จริง หรือโลกแห่งความจริงที่เป็นนิรันดร์⁷⁶ ตรงจุดนี้เอง ที่ความหมายของการไม่ผันแปร (เป็นนิรันดร์) และแยกขาดจากกันมิได้ของเพเลโตแตกต่างจากความหมาย เกี่ยวกับปฐมธาตุทั้งสี่ของเอมโพโดคลีส หรือความหมายของสสารที่มีอาจแยกขาดจากกันได้ตาม แนวคิดเรื่องอะตอมของเดโมครตัส กล่าวได้ว่า เบื้องหลังของโตะ ม้า หรือสิ่งต่าง ๆ จะมีแบบของ โตะที่เป็นไอดี แบบของม้าที่เป็นไอดี หรือแบบของสรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นไอดีเป็น “สถานะ ที่แท้จริง” เบื้องหลังโลกแห่งวัตถุ เราเรียกแนวคิดของเพเลโตว่า “ทฤษฎีแบบ” (Theory of Forms) หรือ “ทฤษฎีแห่งไอดี” (Theory of Ideas) เหตุใดเพเลโตจึงมีแนวคิดเช่นนี้ เพเลโตอธิบายว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เราเห็น สัมผัสหรือจับต้องได้ด้วยการรับรู้จากประสาทสัมผัสล้วนไม่จริงยั่งยืน ไม่ช้าหรือเร็วมนุษย์ และสัตว์ หรือสรรพสิ่งต่าง ๆ ก็ย่อมเสื่อมสลายไป ฉะนั้น ในสถานะที่สรรพสิ่งล้วนไม่จริงยั่งยืน (ผันแปร) เราไม่อาจทราบได้เลยว่าความรู้ที่เราเข้าใจคือความรู้ที่แท้จริง ความรู้ดังกล่าวเป็นเพียง แค่ความคิดเห็นต่อสิ่งต่าง ๆ ในโลกแห่งวัตถุ แต่ความรู้ที่แท้จริงเราจะทราบได้ด้วยการใช้เหตุผลพิจารณา⁷⁷

สถานะที่แท้จริงหรือโลกแห่งความเป็นจริงนิรันดร์ของเพเลโต แบ่งออกเป็นสองส่วนด้วยกัน เป็นโลกคู่ขนานที่สัมพันธ์กัน กล่าวคือ โลกแห่งความรู้สึกรู้จัก (World of Sense) ซึ่งความรู้เกิดขึ้นจาก การใช้ประสาทสัมผัส ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ที่ยังไม่สมบูรณ์ ไม่จริงแท้เป็นเพียงแค่ความคิดเห็น ต่อสรรพสิ่งต่าง ๆ เท่านั้น ขณะที่อีกโลกหนึ่งคือ โลกแห่งไอดี (World of Ideas) มนุษย์สามารถมี ความรู้ที่แท้จริงได้ (True Knowledge) ด้วยการใช้เหตุและผลพิจารณา อย่างไรก็ตาม โลกแห่งไอดี ดังกล่าวไม่อาจรับรู้ได้ด้วยการใช้ประสาทสัมผัส เพเลโตอธิบายว่าการเป็นมนุษย์ประกอบไปด้วยสองส่วน เช่นเดียวกัน เหมือนโลกสองใบที่อยู่กันคนละมิติแต่แยกจากกันมิได้ ได้แก่ ร่างกาย (Body) และ จิตวิญญาณ (Soul) ร่างกายของมนุษย์ผูกติดอยู่กับโลกแห่งวัตถุซึ่งล้วนผันแปร ร่างกายของมนุษย์ จึงไม่ใช่สิ่งที่ยั่งยืน เช่นเดียวกับทุกสิ่งบนโลก การรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์จึงไม่ใช่ความรู้ ที่จริงแท้ ขณะที่อีกส่วนหนึ่งคือจิตวิญญาณ โดยจิตวิญญาณแตกต่างจากร่างกายตรงที่จิตวิญญาณ ไม่ผันแปร แต่เป็นอมตะ (Immortal Soul) หรือเป็นนิรันดร์ และถูกกำกับด้วยเหตุและผล⁷⁸ จิตวิญญาณดังกล่าวนี้จึงอยู่ในโลกแห่งไอดีและเกิดขึ้นมาตั้งแต่ก่อนที่จะมีร่างกาย เมื่อจิตวิญญาณ เข้าไปอาศัยอยู่ร่างกายและถูกปลุกให้ตื่นขึ้น ความทรงจำต่าง ๆ ในโลกแห่งไอดีก็จะจางหายไป

⁷⁶Ibid., p. 29c.

⁷⁷Ibid., p. 28a.

⁷⁸Plato, *The Republic* (London: Penguin Books, 2007), pp. 353-355.

แต่เมื่อมนุษย์เริ่มเติบโตขึ้นและพบกับสิ่งต่าง ๆ ความทรงจำดังกล่าวก็จะค่อยปลูกเร้าให้จิตวิญญาณนั้นตื่นรู้ ฉะนั้น การที่เราเห็นโต๊ะ แม้จะไม่ใช่โต๊ะที่สมบูรณ์แบบ ภาพของโต๊ะในโลกแห่งวัตถุก็เพียงพอที่จะปลูกความทรงจำของแบบของโต๊ะในโลกแห่งไอเดียให้ตื่นขึ้นอีกครั้ง การตื่นรู้ดังกล่าวได้ปลูกเร้าให้มนุษย์มุ่งแสวงหาความจริงและกระตุ้นให้จิตวิญญาณกระหายที่จะเข้าสู่โลกแห่งความเป็นจริง เพลโตเรียกความกระหายของจิตวิญญาณดังกล่าวว่า “อีรอส”⁷⁹ หรือความรักดังกล่าวข้างต้น

เพลโตขยายความแนวคิดดังกล่าวด้วยการยกตัวอย่างเรื่องถ้ำ (Allegory of the Cave)⁸⁰ เพื่ออธิบายให้เห็นภาพว่ามนุษย์คิดว่าสิ่งที่รับรู้คือความจริงเหมือนกับการรับรู้ของคนในถ้ำที่เข้าใจว่าเงาคือสิ่งที่แท้จริง (Earthly Knowledge Is But Shadow)⁸¹ โดยสมมติว่ามีถ้ำที่ลึกประมาณหนึ่งจนไม่มีแสงอาทิตย์ส่องถึงมีเพียงกองไฟที่ให้แสงสว่างแก่ถ้ำ การรับรู้ของมนุษย์ก็เปรียบเสมือนคนที่อาศัยอยู่ในถ้ำที่ถูกพันธนาการไว้ตั้งแต่กำเนิด ผู้คนเหล่านั้นไม่อาจขยับตัวไปทางไหนได้มองได้แต่เพียงผนังของถ้ำ ด้านหลังผู้คนเหล่านั้นยังมีผนังที่สูงขึ้นไป ด้านบนยังมีกองไฟที่เป็นต้นกำเนิดแสงสว่างของถ้ำ ผู้คนในถ้ำย่อมไม่อาจทราบได้ว่าที่มาของแสงเป็นเพราะกองไฟ เนื่องจากตนเองไม่เคยมองไปทางไหนหรือมองขึ้นไปด้านบน ผู้คนในถ้ำเห็นแต่เพียงภาพตรงด้านหน้าที่เป็นผนังของถ้ำ ด้านนอกของถ้ำยังมีผู้คนภายนอกถือของเป็นรูปต่าง ๆ เดินผ่านไปมา เมื่อผ่านกองไฟจึงทำให้เกิดเป็นเงาตกสู่ด้านล่างเป็นภาพเงาขึ้นมาที่ผนังถ้ำ ผู้คนในถ้ำย่อมเข้าใจแต่เพียงว่าเงาคือความเป็นไปที่แท้จริง (Reality) หากคนในถ้ำหลุดพ้นจากพันธนาการ สิ่งแรกที่ทำย่อมคือการมองไปรอบ ๆ ด้าน คนในถ้ำผู้นั้นก็จะทราบทันทีว่ากองไฟคือต้นเหตุแห่งเงา ทราบทันทีว่าผู้คนตรงปากถ้ำคือที่มาของเงา และหากผู้นั้นปีนออกจากถ้ำสู่โลกภายนอก ก็คงจะเป็นครั้งแรกที่คนผู้นั้นได้พบกับสรรพสิ่งในธรรมชาติ สีสนสวยสดงดงามหรือรูปทรงและภาพที่มีความชัดเจนยิ่งกว่าแสงเงา ผู้นั้นก็ย่อมจะตะลึงไปกับความสวยงามของทุกสรรพสิ่งในโลกแห่งความเป็นจริง ผู้นั้นเลือกที่จะไปสู่อิสรภาพได้แต่เลือกที่จะกลับเข้ามาในถ้ำเพื่อช่วยเหลือผู้คนเหล่านั้นและบอกกับพวกเขาว่าสิ่งที่เห็นนั้นไม่ใช่ความจริง เป็นเพียงภาพสะท้อนของทุกสิ่งในโลกแห่งความเป็นจริงนิรันดร์ ผู้คนในถ้ำต่างไม่เชื่อที่ผู้นั้นพูด เพราะเชื่อแต่ในสิ่งที่เห็นคือภาพของแสงเงาในถ้ำ และสุดท้ายผู้คนในถ้ำจึงฆ่าผู้นั้นถึงแก่ความตาย เพลโตอุปมาอุปไมยว่าโสกราตีสเป็นคนในถ้ำที่หลุดพ้นพันธนาการและออกไปจากถ้ำจนเห็นโลกแห่งความเป็นจริงนิรันดร์ แต่ยังยินดียกลับมาช่วยเหลือผู้คนในถ้ำจนถูกฆ่าตาย⁸² อาจกล่าวได้ว่าเพลโตยกย่องโสกราตีสผู้เป็นอาจารย์ว่าเป็นศาสดาที่อุทิศตัวเพื่อช่วยเหลือผู้คน

⁷⁹ Ibid., p. 358.

⁸⁰ Ibid., pp. 240-243.

⁸¹ Ibid., p. 240.

⁸² Ibid., p. 243 (517a).

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นของเพลโต เป็นรากฐานสำคัญของทฤษฎีนักปราชญ์อันโด่งดัง ในผลงานเรื่อง “อุดมรัฐ” (The Republic)⁸³ ซึ่งกล่าวถึงรัฐในอุดมคติ เพลโตอธิบายรัฐในอุดมคติ โดยเปรียบเทียบกับร่างกายของมนุษย์ กล่าวคือ ร่างกายของมนุษย์มีส่วนประกอบที่สำคัญสามส่วน ได้แก่ หัว อกและท้อง แต่ละส่วนของร่างกายจะมีจิตวิญญาณอาศัยอยู่ เหตุผล (Reason) จึงอยู่ตรงส่วนหัว ขณะที่ความตั้งใจ (Will) อยู่กับส่วนอก และความอยาก (Appetite) อยู่ในส่วนท้อง⁸⁴ และจิตวิญญาณในแต่ละส่วนจะมีคุณธรรมกำกับอยู่ ฉะนั้น เหตุผลจึงต้องมาควบคุมกับปัญญา (Wisdom) ความตั้งใจจึงควบคุมกับความกล้า (Courage) ขณะที่ความอยากจำเป็นต้องกำกับด้วยความยับยั้งชั่งใจ (Temperance) และเมื่อทั้งสามส่วนของร่างกายทำหน้าที่อย่างสมดุลและเป็นหนึ่งเดียวกันเราจะได้บุคคลที่มีคุณธรรม รัฐ (State) ก็เช่นเดียวกันที่ประกอบไปด้วยสามส่วน ส่วนหัวเปรียบได้กับผู้ปกครอง (Ruler) ขณะที่ส่วนอกคือนักรบ (Warriors) หรือทหาร⁸⁵ และส่วนท้องคือแรงงาน (Labors) อาทิ เกษตรกรชาวนา เป็นต้น⁸⁶ รัฐในอุดมคติของเพลโตจึงคือการแบ่งงานกันทำ (Division of Labors) ที่สมดุลและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การแบ่งงานกันของเพลโตแตกต่างจากอดัม สมิธ (Adam Smith) บิดาแห่งวิชาเศรษฐศาสตร์เป็นอย่างมาก กล่าวคือ ความแตกต่างทางความสามารถของกลุ่มคนในสังคมนำไปสู่การแบ่งแยกบทบาทและหน้าที่กันในสังคม ขณะที่การแบ่งงานกันทำของอดัม สมิธ คือการที่แบ่งกระบวนการผลิตออกเป็นส่วนย่อยและให้แต่ละส่วนมีความสามารถที่แตกต่างกันคนละด้านซึ่งจะช่วยเพิ่มผลผลิต⁸⁷ เพลโตมีความเชื่อว่าการปกครองที่ดีต้องเป็นการปกครองด้วยเหตุและผล ฉะนั้น สังคมจะดีได้ถ้าได้กษัตริย์ที่เป็นนักปราชญ์เป็นผู้ปกครอง เพลโตจึงวางกฎระเบียบในการสร้างผู้ปกครองไว้อย่างเข้มงวดตั้งแต่การคัดเลือก การศึกษาอบรม ความสามารถในการคิดทฤษฎีขั้นสูง จริยธรรม การบริหารงาน ความสามารถในการกีฬา และการทหาร เพื่อขจัดต้นเหตุแห่งความขัดแย้งและเพื่อการอุทิศตนให้ทำงานเพื่อส่วนรวม คนชั้นปกครองต้องไม่มีครอบครัว ไม่มีกรรมสิทธิ์หรือทรัพย์สินส่วนตัวและไม่มีที่อยู่อาศัย เพราะสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดผลประโยชน์ส่วนตัวและเป็นการแบ่งแยกชนชั้นปกครองออกจากประชาชนทั่วไป⁸⁸ แนวความคิดเกี่ยวกับการมีกรรมสิทธิ์ส่วนรวมในภายหลังเรียกกันว่า “คอมมิวนิสต์” (Communism) จำกัดอยู่แต่เฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้น

⁸³Plato, *The Republic* (London: Penguin Books, 2007), pp. 189-192.

⁸⁴Kenneth Dorter, *The Transformation of Plato's Republic* (Oxford: Lexington Book, 2006), p. 360.

⁸⁵Plato, *The Republic* (London: Penguin Books, 2007), pp. 117-120.

⁸⁶Ibid., pp. 121-129.

⁸⁷ปวิศร เลิศธรรมเทวี, “เศรษฐกิจการเมืองในโลกของนิติปรัชญา,” *บทบัณฑิตย* 79, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2566): 1-44.

⁸⁸Plato, *The Republic* (London: Penguin Books, 2007), p. 117.

ส่วนประชาชนทั่วไปยังคงดำเนินชีวิตไปตามปกติมีทรัพย์สินส่วนตัว มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้ เฟลโตไม่ได้เปลี่ยนระบบการถือกรรมสิทธิ์ในสังคมส่วนรวม อาจกล่าวได้ว่า เฟลโตเป็นนักคอมมิวนิสต์คนแรกของโลกที่ปฏิเสธการมีทรัพย์สินส่วนตัว⁸⁹

เฟลโตป้องกันมิให้ชนชั้นปกครองเอาเปรียบประชาชนโดยวางมาตรการไว้สามประการ กล่าวคือ ประการแรก เด็กไม่ว่าชายหรือหญิง และไม่ว่าเกิดจากชนชั้นใดก็ตาม หากมีความสามารถทางการปกครองมาแต่กำเนิด ย่อมได้รับการศึกษาอบรมเท่าเทียมกันทั้งสองเพศ อาจกล่าวได้ว่า เฟลโตเป็นนักปรัชญาคนแรก ๆ ของตะวันตกที่กล่าวถึงเรื่องความเท่าเทียมกันทางเพศ (Gender Equality) โดยเชื่อว่าสตรีก็มีเหตุผลเช่นเดียวกับบุรุษหากได้รับการฝึกฝนวิชาความรู้ที่ทัดเทียมกันและปราศจากภาระในการเลี้ยงดูบุตร⁹⁰ ประการที่สอง หญิงชายที่ได้รับเลือกให้เป็นชนชั้นปกครองย่อมปราศจากครอบครัว คือหญิงชายเหล่านี้ย่อมสมสู่อยู่ด้วยกัน บุตรธิดาที่ออกมาจึงมีพ่อแม่เป็นส่วนรวม บิดามารดาก็ไม่รู้ว่าใครเป็นบุตรธิดาของตน และมีคนเลี้ยงดูเป็นส่วนรวม ได้รับการศึกษาอย่างสูงสุดและอยู่ในโรงเรียนทหารที่ปราศจากสมบัติส่วนตัวใด ๆ ทั้งสิ้น ประการที่สาม บุคคลที่ได้รับการเลือกสรรเหล่านี้และเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาขั้นสูงสุดจนเป็นถึงนักปราชญ์เท่านั้นจึงเป็นกษัตริย์ที่ได้ปกครองรัฐ (Philosopher's King)

สรรพสิ่งในโลกไม่อาจหลีกเลี่ยงความผันแปรเปลี่ยนแปลง เฟลโตกล่าวถึงความเสื่อมสลายของรัฐไว้เช่นเดียวกัน ความเสื่อมถอยเริ่มจากความผิดพลาดของชนชั้นปกครองในการเลือกสรรเด็กเข้ารับการศึกษาให้เป็นราชาปราชญ์ในอนาคต เมื่อเข้าสู่ชนชั้นปกครอง บางคนเริ่มหันเหการปกครองออกไปจากปรัชญา บางคนสะสมทรัพย์สินส่วนตัวบุคคลเพื่อแสวงหาสิ่งอื่นแทนการแสวงหาปรัชญา ความกล้าหาญในสงครามได้รับการยกย่องเหนือความรู้ เฟลโตเรียกการปกครองลักษณะนี้ว่า รัฐทหาร (Timocracy) ซึ่งปกครองโดยชนชั้นนักรบ ชนชั้นใหม่กลุ่มนี้จะสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยและเป็นเจ้าของทรัพย์สินเพื่อตอบสนองความกระหายในความสนุกสนานรื่นรมย์ที่ไม่มัววันสิ้นสุด เฟลโตเรียกระบอบการปกครองนี้ว่า “คณาธิปไตย” (Oligarchy) หมายถึงการปกครองโดยคนกลุ่มหนึ่งที่มั่งคั่งร่ำรวย ลูกหลานของพวกคณาธิปไตยจะเคยชินกับความมั่งคั่งและใช้เงินอย่างสุรุ่ยสุร่ายไปกับความสนุกสนานเหนือสิ่งอื่นใดเยาวชนกลุ่มนี้ต้องการเสรีภาพและความเท่าเทียมเพื่อทำตามความปรารถนาของตนเองอย่างไม่มีขีดจำกัดการจัดลำดับชนชั้นในรัฐแตกร้างและถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง เฟลโตเรียกการปกครองโดยชนกลุ่มนี้ว่า “ประชาธิปไตย” (Democracy) หมายถึงการปกครองโดยคนจำนวนมาก เฟลโตเห็นว่าการปกครองในระบบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ขาดการจัดระเบียบ ประชาชนจะใช้เสรีภาพเพื่อปรนเปรอความสุขสนุกสนานรื่นรมย์ในชีวิตแทนการดำเนินชีวิตอย่างมีจุดมุ่งหมาย ชีวิตของพวกเขาจึงขาด

⁸⁹Ibid., p. 12.

⁹⁰Ibid., p. 167.

ทิศทางและความสูงส่งและในที่สุดก็จะนำมาซึ่งระบอบทรราช (Tyranny)⁹¹ อย่างไรก็ตาม ในเรื่องระบอบการปกครอง ศิษย์ของเพลโตในรุ่นต่อมาได้เติมเต็มภาพของระบอบการปกครองให้คมชัดยิ่งขึ้นซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

แนวคิดของเพลโตเรื่องกษัตริย์นักปราชญ์ได้กลายเป็นต้นแบบงานเขียนเกี่ยวกับรัฐในอุดมคติในระยะเวลาต่อมา ตัวอย่างเช่น ยูโทเปีย (Utopia) ของโทมัส มอร์ (Thomas More)⁹² ในยุคกลางซึ่งเป็นช่วงที่คริสตจักรครอบงำแนวคิดของสังคมตะวันตก⁹³ หรือแนวคิดคอมมิวนิสต์ (The Communist Manifesto) ของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ซึ่งมีอิทธิพลในช่วงภายหลังสงครามโลกเป็นอย่างมาก⁹⁴ เพลโตยังได้ตั้งสำนักเพื่อถ่ายทอดวิชาความรู้และปรัชญาโดยใช้ชื่อว่า “อะคาเดมี” (Academy) ซึ่งตั้งตามชื่อวีรบุรุษกรีกในตำนาน คำดังกล่าวถูกใช้แทนเป็นเรื่องวิชาความรู้และวิชาการในปัจจุบัน สำนักวิชาความรู้ของเพลโตผลิตสานุศิษย์ที่มีชื่อเสียงขึ้นมากมาย หนึ่งในนั้นคืออริสโตเติลซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเมธีอมตะแห่งยุคอีกท่านหนึ่ง

4.3 อริสโตเติล

อริสโตเติล (Aristotle) (384–322 ปีก่อนคริสตกาล) มีทัศนะทางปรัชญาที่แตกต่างไปจากบูรพาจารย์ของเขาย่างเพลโตและโสกราตีส อริสโตเติลไม่เห็นด้วยกับเพลโตและโสกราตีสที่จะต้องกำหนดชีวิตให้อยู่ในกรอบของปรัชญาและชีวิตไม่จำเป็นที่จะต้องสละให้แก่หลักการทางปรัชญา อริสโตเติลเชื่อว่า ปรัชญาคือการแก้ไขบางส่วนของความคิดที่เป็นสามัญสำนึกและทำให้สมบูรณ์ประกอบกันเป็นชีวิตที่มีคุณธรรม⁹⁵

อริสโตเติล ไม่เห็นด้วยกับเพลโตผู้เป็นอาจารย์ที่เห็นว่าสังคมจะได้ถ้ามีผู้ปกครองที่เป็นราชานักปราชญ์⁹⁶ เพราะการสร้างราชานักปราชญ์ที่อุทิศตนให้กับส่วนรวมได้นั้นมีความเข้มงวดและกินเวลาเกินไปจนกว่าจะได้กษัตริย์นักปรัชญา การปกครองของรัฐยังต้องอาศัยการแบ่งงานกันทำของชนชั้นในสังคมอย่างผสมกลมกลืน รัฐก็คงไม่อาจอยู่รอดได้จนถึงวันนั้นหรือไม่มีผลในทางปฏิบัติได้ในโลกแห่งความเป็นจริง⁹⁷ อริสโตเติลได้ศึกษารูปแบบการปกครองทั้งหมดที่มีอยู่ก่อนหน้าเอเธนส์

⁹¹Ibid.

⁹²Thomas More, *Utopia (1516)* (London: Penguin Books, 2003).

⁹³Plato, *The Republic* (London: Penguin Books, 2007), pp. 275–313.

⁹⁴ปวีตร เลิศธรรมเทวี, “ลัทธิการเมืองในโลกของนิติปรัชญา,” *วารสารนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* 52, 1 (มีนาคม 2566): 54–91.

⁹⁵Richard Robinson, *Essay in Greek Philosophy* (Oxford: Clarendon Press, 1969), p. 147.

⁹⁶Aristotle, *The Politics* (London: Penguin Books, 1992), pp. 103–105.

⁹⁷Ibid., pp. 106–109.

และในยุคสมัยนั้นพบว่ารูปแบบการปกครองของรัฐจะเกิดวเนยเป็นวัฏจักร⁹⁸ รูปแบบที่หนึ่ง การปกครองในระบอบกษัตริย์ (Monarchy) ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองที่ดีถ้าผู้ปกครองไม่ใช้อำนาจตามอำเภอใจซึ่งจะนำไปสู่การปกครองในรูปแบบของ “ทรราช” (Tyranny) เมื่อเกิดทรราชก็จะเกิดการผลักดันและเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่อีกรูปแบบหนึ่งคือการปกครองแบบ “อภิชนาธิปไตย” (Aristocracy) หรือการปกครองโดยชนชั้นสูง การปกครองรูปแบบนี้ถือเป็นการปกครองที่ดีถ้าชนชั้นสูงไม่สร้างความมั่งคั่งร่ำรวยเพื่อประโยชน์ส่วนตน แต่ถ้าชนชั้นสูงเหล่านั้นสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยเฉพาะกลุ่มพวกพ้องของตนก็จะเกิดรูปแบบการปกครองที่เรียกว่า “คนาธิปไตย” (Oligarchy) ซึ่งเป็นการปกครองโดยคนกลุ่มน้อยที่มั่งคั่งและนำไปสู่การปกครองโดยคนส่วนใหญ่ อริสโตเติลเรียกว่า “ประชาธิปไตย” (Democracy) ซึ่งเป็นรูปแบบที่เลวน้อยที่สุดแต่การปกครองในรูปแบบนี้ก็นำไปสู่ความแตกร้างและทำลายระบอบตัวเองลงอย่างสิ้นเชิง⁹⁹ เมื่อระบอบประชาธิปไตยล้มเหลว รัฐต่าง ๆ ก็กลับไปสู่ระบอบการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นประมุขวนเวียนอยู่ในวัฏจักรนี้เรื่อยไป อริสโตเติลเสนอทางแก้ของประชาธิปไตย เรียกว่า “โพลิตี” (Polity) หรือการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยชนชั้นกลาง อริสโตเติลเป็นบุคคลในรุ่นแรก ๆ ที่เห็นความสำคัญของชนชั้นกลางและเห็นความไม่มั่นคงของระบอบการปกครองที่ขาดชนชั้นกลางและดูเหมือนจะเป็นความจริงในยุคปัจจุบันที่พบได้ในประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายที่ปกครองโดยกลุ่มคนมั่งคั่งจำนวนน้อย (Oligarchy)

จากแนวคิดของอริสโตเติล สรุปได้ว่ารูปแบบการครองที่ดีเกิดขึ้นใน 3 ลักษณะที่สำคัญ แต่ละลักษณะสะท้อนรูปแบบการปกครองรัฐที่ไม่ดีอีก 3 ลักษณะ กล่าวคือ รูปแบบแรกคือการปกครองโดยบุคคลเพียงคนเดียว (Rule by One) ตัวอย่างเช่น การปกครองในระบอบกษัตริย์รูปแบบนี้เป็นรูปแบบการปกครองที่ดีหากกษัตริย์ไม่ทรงใช้อำนาจตามอำเภอใจหรือสนองประโยชน์ตนเองซึ่งจะนำไปสู่ระบอบทรราชย์ การใช้อำนาจอย่างจริงจังจะถือว่าเป็นการใช้อำนาจตามอำเภอใจ ลอน แอล ฟูลเลอร์ (Lon H. Fuller) (ค.ศ. 1902–1978)¹⁰⁰ ศาสตราจารย์ด้านนิติปรัชญาชื่อดังอธิบายลักษณะของการใช้พระราชอำนาจโดยมิชอบไว้ว่าเป็นการที่กษัตริย์ทรงตรากฎหมายให้มีผลย้อนหลัง เช่น ประกาศใช้กฎหมายในวันอังคารให้การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นความผิด ทั้งที่เมื่อวันจันทร์ที่ผ่านมายังชอบด้วยกฎหมาย¹⁰¹

รูปแบบที่สองคือการปกครองโดยคนกลุ่มหนึ่ง (Rule by the Few) ซึ่งเป็นชนชั้นสูงที่มีความรู้หรือเป็นคนดีที่มีคุณธรรมและปัญญา การปกครองรูปแบบนี้ถือเป็นการปกครองที่ดีถ้าไม่นำไปสู่การปกครองแบบช่วยเหลือพวกพ้อง หรือการปกครองโดยกลุ่มคณะบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

⁹⁸วิชญ์ เครื่องาม, **กฎหมายรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติบรรณาการ, 2528), หน้า 18.

⁹⁹Aristotle, **The Politics** (London: Penguin Books, 1992), pp. 235-288.

¹⁰⁰Lon L. Fuller, **The Morality of Law** (New Haven and London: Yale University Press, 1964).

¹⁰¹Ibid., 49-51.

สำหรับรูปแบบที่สามคือการปกครองโดยคนส่วนใหญ่ (Rule by Many) หรือการปกครองในระบบประชาธิปไตย แต่เป็นประชาธิปไตยโดยชนชั้นกลางที่เป็นคนส่วนใหญ่ที่มีความรู้ หรือที่อริสโตเติลเรียกว่า “โพลิตี” การปกครองรูปแบบนี้เป็นการปกครองที่ดีถ้าไม่มีการสร้างกฎหมาย (Mob Rules) ทำลายระบอบตัวเอง

ไม่เพียงแต่แนวคิดการปกครองของเพลโตเท่านั้นที่ถูกตั้งคำถาม อริสโตเติลยังมีความเห็นที่แตกต่างจากแนวคิดอื่นของเพลโต โดยเฉพาะในเรื่องกฎหมาย เพลโตปฏิเสธการใช้กฎหมายในการปกครองเพราะกฎหมายไม่มีความสมบูรณ์และเป็นการจำกัดความฉลาดของผู้ปกครองซึ่งรู้ว่าอะไรเป็นการตัดสินใจที่ดีที่สุด แต่อริสโตเติลกลับมองว่า การปกครองโดยกฎหมายอยู่ใกล้เคียงกับการปกครองที่ยุติธรรมในโลกแห่งความเป็นจริง อย่างไรก็ตาม ในระยะบั้นปลายชีวิต เพลโตเริ่มมองเห็นว่าการปกครองโดยกฎหมายเป็นความยุติธรรมพอประมาณที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ในชีวิต¹⁰²

อริสโตเติลใช้ความยุติธรรมเป็นเงื่อนไขในการจัดรูปแบบการปกครอง การปกครองจะดีมากหรือน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความยุติธรรมมากหรือน้อย อริสโตเติลได้ให้ความหมายของความยุติธรรมซึ่งเป็นความหมายที่ใกล้เคียงกับกฎเกณฑ์ของกฎหมายว่า ความยุติธรรมกับความเท่าเทียมกันมีความหมายอย่างเดียวกัน อริสโตเติลเห็นว่า ความยุติธรรมเป็นสัดส่วน (Proportional) หลักการของความเท่าเทียมกันตามสัดส่วนมีความสำคัญต่อกฎเกณฑ์ทางกฎหมาย รัฐซึ่งมีหน้าที่สร้างคุณธรรมและความสุขแก่ประชาชน รัฐซึ่งคนที่เท่าเทียมกันปกครองและถูกปกครอง หมายถึงรัฐที่จัดตั้งตามกฎหมายเกณฑ์แห่งกฎหมายโดยกฎหมายจะกำหนดว่า ใครเป็นผู้ปกครองและจะปกครองในลักษณะใด หลักการของความเท่าเทียมกันตามสัดส่วนซึ่งควบคุมโดยกฎเกณฑ์แห่งกฎหมายจะทำให้แน่ใจได้ว่า เมื่อบุคคลใดได้รับเลือกให้เป็นผู้ปกครอง กฎเกณฑ์แห่งกฎหมายจะจำกัดให้ผู้ปกครองต้องปกครองตามกฎหมายอย่างถูกต้องแม้จะไม่เป็นไปตามหลักปรัชญา อริสโตเติลย้ำในกฎเกณฑ์แห่งกฎหมายและความเท่าเทียมกันตามสัดส่วนของการมีส่วนร่วมทางการเมืองว่าเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับชีวิตที่มีคุณธรรม พิจารณาจากรูปแบบการปกครอง อริสโตเติลให้การปกครองแบบ “Monarchy” เป็นแบบการปกครองที่ดีในเชิงทฤษฎี แต่การปกครองโดยคน ๆ เดียวย่อมตัดคนอื่นออกจากกิจกรรมทางการเมือง ดังนั้น อริสโตเติลจึงสนับสนุนการปกครองแบบ “Aristocracy” และ “Polity” ซึ่งให้อิโอสการมีส่วนร่วมในการปกครองแก่คนมากขึ้น หลักการมีส่วนร่วมและกฎเกณฑ์แห่งกฎหมายของอริสโตเติลได้รับการยอมรับมาจนถึงปัจจุบัน

เรื่องโลกแห่งไอดีที่เป็นนิรันดร์ อริสโตเติลเห็นว่าเพลโตมองทุกอย่างกลับด้านกัน แม้จะเห็นด้วยกับเพลโตผู้เป็นอาจารย์กับแนวคิดที่ว่าทุกสิ่งในธรรมชาติล้วนผันแปร ฉะนั้น ทุกสิ่งในธรรมชาติไม่มีสิ่งใดจริงยั่งยืน ยิ่งกว่านั้น อริสโตเติลยังเห็นด้วยกับเพลโตที่ว่าแบบของโอดีที่เป็นไอดี แบบของม้า

¹⁰²Plato, *Laws* (London: Penguin Books, 2005).

ที่เป็นไอเดีย หรือแบบของสรรพสิ่งที่ เป็นไอเดียคือสิ่งที่แยกขาดจากกันมิได้ และเป็นสภาวะที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม อริสโตเติลกลับเห็นว่าแบบของโต๊ะที่เป็นไอเดีย แบบของม้าที่เป็นไอเดีย หรือแบบของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติที่เป็นไอเดียเกิดขึ้นหลังจากมนุษย์ได้สัมผัสรับรู้สิ่งต่าง ๆ ฉะนั้น แบบของโต๊ะที่เป็นไอเดีย แบบของม้าที่เป็นไอเดีย หรือแบบของสรรพสิ่งที่ เป็นไอเดียจึงไม่มีอยู่จริง สำหรับอริสโตเติล แบบของสรรพสิ่งเหล่านี้คือแบบของสรรพสิ่งที่สร้างขึ้นตามลักษณะ¹⁰³ ตัวอย่างเช่น สรรพสัตว์ซึ่งมีมากมายหลายชนิด ม้าซึ่งเป็นเหล่าสรรพสัตว์และมีสี่ขา แต่ม้าก็ม้า สรรพสัตว์ที่มีลักษณะของม้าจึงจะอยู่ในประเภทหรือกลุ่มของม้า เราเรียกแบบของสรรพสัตว์ดังกล่าวของอริสโตเติลว่า “สายพันธุ์” (Species) ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) นักชีววิทยาเจ้าของทฤษฎีวิวัฒนาการอันโด่งดัง (Theory of evolution) ยังกล่าวคารพอริสโตเติลว่าเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการพัฒนาชีววิทยา¹⁰⁴ กล่าวได้ว่า อริสโตเติลไม่เชื่อในเรื่องโลกที่อยู่เบื้องหลังสรรพสิ่งในโลกแห่งวัตถุดังที่เพลโตกล่าวไว้ สำหรับอริสโตเติล “แบบเหล่านั้น” คือสิ่งที่ปรากฏอยู่ในทุกสรรพสิ่งเพราะแบบเหล่านั้นคือการทำให้สรรพสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกันอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ฉะนั้น แบบของโต๊ะกับโต๊ะ แบบของม้ากับม้า หรือแบบของสรรพสิ่ง กับสิ่งที่สัมผัสได้จริงคือสิ่งเดียวกันที่มีอาจแยกขาดจากกันได้อย่างเดียวกันกับร่างกายและจิตวิญญาณของมนุษย์

จะเห็นได้ว่า มุมมองของอริสโตเติลจึงเป็นมุมมองในด้านตรงกันข้ามกับเพลโต ขณะที่เพลโตให้เหตุผลในการพิเคราะห์พิจารณาสรรพสิ่ง สรรพสิ่งในโลกแห่งวัตถุจึงเป็นเพียงเงาสะท้อนของสิ่งต่าง ๆ ของสภาวะที่แท้จริงหรือในโลกแห่งความเป็นจริงนิรันดร์ แต่สำหรับอริสโตเติลกลับให้ใช้อารมณ์ความรู้สึกหรือการรับรู้จากประสาทสัมผัสของมนุษย์ สรรพสิ่งในโลกแห่งจินตนาการหรือจิตวิญญาณของมนุษย์จึงคือภาพสะท้อนของทุกสิ่งที่มีมนุษย์ได้เรียนรู้หรือสัมผัสมา อริสโตเติลเชื่อว่าเพลโตตกอยู่ในวงวนของโลกแห่งจินตนาการของมนุษย์จนสับสนกับโลกแห่งความเป็นจริง อริสโตเติลจึงสรุปว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดในสามัญสำนึกของมนุษย์จะต้องเกิดจากการรับรู้หรือสัมผัสขึ้นมาก่อน มนุษย์จึงไม่มีแบบของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไอเดียที่ได้ติดตัวมาแต่กำเนิด (No Innate Ideas) ดังที่เพลโตได้กล่าวไว้¹⁰⁵ แต่มนุษย์มีการเรียนรู้จากสิ่งที่ได้สัมผัสและเกิดเป็นความคิด เป็นแบบของสิ่งต่าง ๆ กลายเป็นสามัญสำนึก เพราะมนุษย์มีพลังแห่งการให้ “เหตุผล” ที่ได้ติดตัวมาแต่กำเนิด¹⁰⁶ ฉะนั้น เหตุผลที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิดทำให้เราสามารถแยกสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติออกเป็นกลุ่มก้อนเป็นหมวดหมู่ หรือเป็นลำดับความสำคัญ ตัวอย่างเช่น คน พืช สัตว์ และสิ่งของ เป็นต้น

¹⁰³Aristotle, *Metaphysics* (London: Penguin Books, 2004).

¹⁰⁴Charles Darwin, *On the Origin of Species* (London: John Murray Publishing House, 1859).

¹⁰⁵Ibid., Book VII “Zeta”, 170.

¹⁰⁶Ibid., Book I “Alpha”, 1-40.

อริสโตเติลยังเห็นว่าสถานะที่แท้จริงหรือโลกแห่งความเป็นจริงของเพลโตประกอบไปด้วย “สสาร” (Substances)¹⁰⁷ และ “แบบ” (Forms) ที่แตกต่างกันแต่รวมตัวกันเป็นหนึ่งเดียว โดยสสารคือสิ่งที่ทำให้ทุกอย่างประกอบกันขึ้นมาและแบบคือสิ่งที่ทำให้แต่ละสรรพสิ่งมีลักษณะเหมือนหรือคล้ายคลึงจนอยู่ในกลุ่มเดียวกัน¹⁰⁸ ฉะนั้น น้ำซึ่งเป็นสัตว์สี่ขา กินหญ้าและเคลื่อนไหวได้อย่างรวดเร็วแบบของน้ำจึงคือสัตว์สี่เท้าที่กินหญ้าและเคลื่อนไหวได้อย่างรวดเร็ว เราจึงไม่จัดรวมเต่าซึ่งมีสี่ขาที่กินหญ้าแต่ไม่สามารถเคลื่อนไหวได้อย่างรวดเร็วอยู่ในกลุ่มของน้ำ แต่เราจัดมาลาย (Zebra) อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับม้า (Horse) อริสโตเติลอธิบายต่อไปว่าสสารยังมีศักยภาพ หรือสิ่งที่จะเกิดขึ้นเป็นสรรพสิ่งได้ตามลักษณะ หรือกลุ่มประเภทตามรูปแบบของสิ่งนั้น ฉะนั้น ในทางกลับกันศักยภาพหรือความเป็นไปได้มันยังแสดงถึงข้อจำกัด (Limitation) ของสิ่งนั้นที่จะพัฒนาให้เกิดขึ้นด้วย¹⁰⁹ กระบวนการคิดของอริสโตเติลจึงมีกระบวนการที่เป็นเหตุเป็นผลอย่างมากเราเรียกกระบวนการคิดในลักษณะนี้ว่า “ตรรกศาสตร์” (Logic)¹¹⁰ ตัวอย่างเช่น ทุกสิ่งในโลกรวมทั้งมนุษย์ล้วนผันแปรและไม่ยั่งยืน โสกราตีสคือมนุษย์ ฉะนั้น โสกราตีสจึงผันแปรและไม่ยั่งยืน อริสโตเติลยังกล่าวว่าเวลาเราแยกแยะสิ่งต่าง ๆ เราจะจัดเป็นกลุ่ม เป็นหมวดหมู่ หรือจัดตามลำดับความสำคัญ ตัวอย่างเช่น หนังสือ เราก็จะจัดวางไว้ในชั้นวางหนังสือ หากมีหนังสือหลายเล่มเราก็จะจัดหมวดหมู่ของหนังสือเพื่อให้ง่ายต่อการค้นหา ฉะนั้น สิ่งใดที่เรายังไม่ทราบอย่างชัดเจนว่าคืออะไร หรือไม่สามารถระบุได้ว่าคืออะไร (Unidentified Object) มนุษย์เราจะเกิดความสงสัยแต่ไม่กล้าจะต้องสิ่งดังกล่าวนั้น ปัจจุบันเราเรียกบางสิ่งอย่างบางที่บิ่นได้แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไรว่า ยูเอฟโอ (UFO) หรือวัตถุบินที่ไม่สามารถระบุตัวตนได้ (Unidentified Flying Objects)

อริสโตเติลยังแบ่งสรรพสิ่งในธรรมชาติออกเป็นสองกลุ่มที่สำคัญโดยพิจารณาว่าสิ่งนั้นสามารถทำอะไรได้บ้าง¹¹¹ โดยแบ่งเป็นสิ่งมีชีวิต (Living Things) ซึ่งมีจิตวิญญาณเป็นส่วนประกอบ มีศักยภาพที่จะพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปได้ กับสิ่งไม่มีชีวิต (Nonliving Things) เช่น สิ่งของ ซึ่งไม่มีศักยภาพที่จะพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปได้ สำหรับสิ่งมีชีวิตอริสโตเติลแบ่งเป็นสองกลุ่มย่อย กล่าวคือ พืชกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นซึ่งแบ่งย่อยได้อีกสองกลุ่ม ได้แก่ สัตว์กับมนุษย์ อริสโตเติลกล่าวว่าสิ่งมีชีวิตเท่านั้นที่มีความสามารถในการดูดซับหรือต้องการอาหารเพื่อการหล่อเลี้ยง ดำรงพันธุ์และขยายพันธุ์ และสิ่งมีชีวิตเท่านั้นที่มีความสามารถในการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา รวมตลอดทั้งความสามารถในการขยับเขยื้อนเคลื่อนไหว และสำหรับสิ่งมีชีวิตที่เป็นมนุษย์ อริสโตเติลกล่าวว่า มนุษย์อยู่เหนือ

¹⁰⁷ Ibid., Book VII “Zeta”, 165-230.

¹⁰⁸ Ibid., Book VIII “Eta”, 231-250.

¹⁰⁹ Ibid., Book IX “Theta”, 251-282.

¹¹⁰ Aristotle, *The Art of Rhetoric* (London: Penguin Books, 1991).

¹¹¹ Aristotle, *Metaphysics* (London: Penguin Books, 2004), pp. 251-282.

สัตว์สังคมอื่นและเป็นสัตว์การเมือง (Political Animal) มนุษย์มีความสามารถมากกว่านั้นคือมีความสามารถในการคิดโดยใช้เหตุและผล¹¹² ในความคิดของอริสโตเติลจึงเชื่อว่ามนุษย์มีเหตุผลอันศักดิ์สิทธิ์ (Divine Reason) ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้ติดตัวมาแต่กำเนิด อริสโตเติลจึงเชื่อในเรื่องของพระเจ้าและเชื่อว่าการโคจรของดวงดาวส่งผลต่อดวงชะตาของทุกชีวิตบนโลก ฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีสาเหตุหรือการกระทำแรกหรือพระเจ้าที่ก่อให้เกิดทุกสิ่งทุกอย่าง¹¹³ ดังกล่าวข้างต้น

อริสโตเติลยังได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับการมีชีวิตที่ดีว่าควรเป็นอย่างไร¹¹⁴ การตั้งคำถามดังกล่าวของอริสโตเติลแตกต่างจากโสกราตีส กล่าวคือ โสกราตีสเห็นว่า ความรู้ด้วยการใช้ชีวิตที่ดี คือคุณธรรมและหมายรวมถึงการตระหนักรู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด เป็นชีวิตที่มีเกียรติ ศักดิ์ศรีและมีความภาคภูมิใจซึ่งเป็นคุณค่าของการมีชีวิตที่ดีอย่างแท้จริง สำหรับอริสโตเติล คุณธรรมคือทางสายกลางซึ่งมีระยะห่างที่เท่ากัน ระหว่างสิ่งสุดโต่งสองสิ่ง เช่นความกล้าหาญ อยู่ตรงกลางระหว่างความขลาดกลัวกับความกล้าบ้าบิ่น แนวคิดเรื่องคุณธรรมของอริสโตเติล สะท้อนให้เห็นทัศนคติที่ต้องการเห็นความสมดุลในโลกแห่งความเป็นจริง อริสโตเติลเชื่อว่าการมีชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีความสุขและการไปสู่ชีวิตที่มีความสุข เช่นว่านั้นได้ก็ด้วยการพัฒนาทักษะและความสมรรถนะของมนุษย์ที่มีความสมดุล (Golden Means) และชีวิตที่มีความสุขที่ว่ามีสามรูปแบบ รูปแบบแรกคือความพึงพอใจและความเพลิดเพลินในชีวิต รูปแบบที่สองคือชีวิตที่มีความเป็นอิสระไม่ตกเป็นทาส แต่มีความรับผิดชอบ และรูปแบบที่สามคือความสุขของชีวิตที่รู้จักคิดรู้จักใช้เหตุผลอย่างนักปรัชญา¹¹⁵ จะเห็นได้ว่า อริสโตเติลเป็นนักจัดกลุ่มจัดหมวดหมู่และแบ่งประเภทของสรรพสิ่งในธรรมชาติ แนวคิดเรื่องการมีชีวิตที่ดีจึงมีการจัดกลุ่มให้เป็นหมวดหมู่เช่นเดียวกับแนวคิดเรื่องรูปแบบการปกครอง กระบวนการและแนวความคิดของอริสโตเติลจึงเป็นทั้งนักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญา อริสโตเติลน่าจะเป็นนักปรัชญาคนแรกที่กล่าวว่าโลกกลมโดยให้เหตุผลไว้สองประการในผลงานเรื่อง “ว่าด้วยสรวงสวรรค์” (On the Heavens) (340 ปีก่อนคริสตกาล) ประการแรก อริสโตเติลอธิบายว่าปรากฏการณ์จันทรุปราคา (Eclipse of the Moon) เกิดจากดวงอาทิตย์ โลกและดวงจันทร์โคจรเข้ามาอยู่ในแนวเดียวกัน เขาสังเกตว่าเงาของโลกที่สะท้อนขึ้นที่ดวงจันทร์มีรูปเป็นทรงกลม ฉะนั้น โลกน่าจะเป็นทรงกลมมากกว่าจะมีลักษณะแบนราบเหมือนหน้ากลองที่ล้อมรอบไปด้วยน้ำดังที่อานักซิแมนเดอร์ได้เคยอธิบายไว้ เว้นแต่ว่าดวงอาทิตย์จะโคจรมาอยู่ข้างใต้ของโลกในขณะที่เกิดจันทรุปราคา ข้อสรุปดังกล่าวทำให้อริสโตเติลเชื่อว่าโลกคือศูนย์กลางของจักรวาลโดยที่ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวต่าง ๆ โคจรรอบโลกเป็นวงกลม แนวคิดดังกล่าว

¹¹²Ibid., Book II “Alpha the Lesser”, 41-48.

¹¹³Ibid., Book XII “Lambda”, 353-388.

¹¹⁴Aristotle, *The Nicomachean Ethics* (London: Penguin Books, 2020).

¹¹⁵Ibid.

ถูกอธิบายขยายความและต่อยอดโดย ปโตเลมี (Claudius Ptolemy) นักดาราศาสตร์ของโลกที่มีชีวิตในยุคต่อมา (ประมาณ 200 ปีก่อนคริสตกาล) ประการที่สอง อริสโตเติลสังเกตตำแหน่งของดาวเหนือ (North Star) บนท้องฟ้าและพบว่าตำแหน่งดาวเหนือที่อยู่บนท้องฟ้ามีก้อยต่ำกว่าระดับปกติเวลาที่เขาเดินทางไปยังเมืองอื่นทางทิศใต้ โดยเฉพาะระหว่างกรีกกับอียิปต์ ปัจจุบันเราทราบกันแล้วว่า หากเงยหน้ามองบนท้องฟ้าแล้วดาวเหนืออยู่บนเหนือศีรษะพอดีแสดงว่าเรายืนอยู่ตรงขั้วโลกเหนือ แต่หากอยู่ในระดับสายตาแสดงว่ายืนอยู่ที่แถบเส้นศูนย์สูตร อริสโตเติลจึงสรุปว่าโลกมีรูปทรงที่กลม¹¹⁶

อริสโตเติลกล่าวถึงเรื่องของสตรีเพศไว้เช่นเดียวกัน สำหรับอริสโตเติลแล้วสตรีเพศคือมนุษย์ที่ยังไม่สมบูรณ์ (Unfinished Man)¹¹⁷ แมรี โวลสโตนคราฟต์ (Mary Wollstonecraft) (ค.ศ. 1759–1797) นักสตรีนิยมในยุคแสงสว่างทางปัญญาผู้จุดประกายเรื่องความเท่าเทียม และสิทธิสตรี คงไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ และหากอริสโตเติลเกิดในยุคสมัยปัจจุบันก็คงโชคร้ายที่ไม่มีใครเห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าวของอริสโตเติล อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องสตรีเพศดังกล่าวของอริสโตเติลกลับมีอิทธิพลต่อแนวคิดของผู้คนในสังคมในยุคสมัยต่อมาโดยเฉพาะยุคกลางซึ่งคริสตจักรได้นำแนวคิดที่ว่าชายเป็นใหญ่มีอำนาจเหนือสตรีมาใส่ไว้เป็นคำสอนของคริสตจักรโดยไม่สัมพันธ์กับคำสอนใด ๆ ในคัมภีร์ไบเบิล

แนวคิดของปรัชญาเมธีทั้งสามเป็นแนวคิดทางปรัชญาที่เป็นอมตะและได้กลายเป็นรากฐานแนวคิดของปรัชญาตะวันตก (Western Philosophy) และแยกสายเป็นสรรพวิชาหลายสาขาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

5. บทสรุป

บทความนี้ได้กล่าวถึงปรัชญาในยุคกรีกโบราณเพื่อค้นหาแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมาย โดยพิจารณาจากงานเขียนของกวี นักปรัชญา แพทย์หรือนักประวัติศาสตร์ บทประพันธ์ของโฮเมอร์ และเฮสิอดสะท้อนให้เห็นว่าแม้นิติปรัชญาตามที่เข้าใจอย่างในปัจจุบันจะยังไม่ปรากฏในยุคสมัยนี้กรีกเป็นชนชาติที่มีระบบกฎหมายมาตั้งแต่สมัยอารยธรรมของประวัติศาสตร์กรีกโบราณที่รุ่งเรืองมามากกว่า 800 ปีก่อนคริสตกาล ก่อนที่จะถูกผสมกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมโรมันในระยะต่อมา แนวคิดกฎหมายที่ปรากฏในบทประพันธ์ของโฮเมอร์ และเฮสิอดเปรียบได้กับของขวัญที่เทพเจ้าประทานให้ โดยกฎหมาย (*nomos*) คือระเบียบแบบแผน ของเทพเจ้าที่ได้วางไว้แก่มนุษย์ กฎหมาย (*nomos*) จึงหมายถึง ความเป็นอยู่ วิถีและการดำรงชีวิต (Way of life) การพิจารณา

¹¹⁶Stephen Hawking, *A Brief History of Time* (London, United Kingdom: Bantam Books, 1996), pp. 2-3.

¹¹⁷Aristotle, *The Politics* (London: Penguin Books, 1992), pp. 109-111.

แนวคิดกฎหมายของกรีกโบราณในยุคนี้นี้แตกต่างจากการวิเคราะห์ของนักนิติศาสตร์ไทยบางท่าน ทั้งในเรื่องแหล่งที่มาของข้อมูล และการตีความหมาย โดยเฉพาะเรื่องการนำ “กฎหมาย” (nomos) กับ “ความยุติธรรม” (dike) มาหลอมรวมเป็นเรื่องเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่เนื้อหาของกฎหมายและความยุติธรรม มีที่มาแตกต่างกัน กฎหมาย หรือ nomos หมายถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือระเบียบแบบแผน ทางสังคม จนกระทั่งถูกใช้เรียกว่า “กฎหมาย” (laws) ขณะที่ความยุติธรรม หรือ dike มีความหมาย ครอบคลุมถึงกระบวนการพิจารณาดี คำพิพากษา คำตัดสินของศาล (legal procedure) กระบวนการ ระบุข้อพิพาทและตัดสินคดีก็คือการมอบความยุติธรรมให้ ทั้งโฮเมอร์และเฮสิออดแยกประเด็นทั้งสอง เรื่องนี้ไว้ในบทประพันธ์อย่างชัดเจน การตีความในลักษณะนี้สะท้อนมุมมองในการพิจารณาแนวคิด กฎหมายของกรีกยุคโบราณเป็น กฎหมายสาระบัญญัติ (substantive law) และวิธีการบัญญัติ (procedural law) ระบบกฎหมายที่เป็นธรรมก็ต้องมีกฎหมายและมีกระบวนการที่ชอบธรรม จึงจะเรียกได้ว่าบังเกิด “ความยุติธรรม” การศึกษานิติปรัชญายุคกรีกโบราณในบทความฉบับนี้สอดคล้องกับแนวทางการศึกษาวิชานิติปรัชญาที่เป็นสากล

การศึกษานิติปรัชญายุคกรีกโบราณจำเป็นต้องกล่าวถึงคติความเชื่อ หรือการอธิบายปรากฏการณ์ ธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งต่าง ๆ โดยยึดโยงกับตำนานของเทพเจ้า เพราะมีอิทธิพล ต่อนักคิดนักปรัชญาในยุคต่อ ๆ มาของโลกตะวันตก แต่ต่างกันตรงที่กระบวนการคิดของนักคิดในยุคต่อมา แสดงให้เห็นถึงการคิดโดยใช้เหตุผล และมีได้อธิบายตามคติความเชื่อหรือตำนานเทพเจ้า ธาเลส เป็นนักปรัชญาคนแรกของโลกตะวันตก เชื่อว่าทุกสิ่งล้วนมีจุดเริ่มต้นมาจากน้ำ เราสังเกตเห็นได้เลยว่า ธาเลสได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อดั้งเดิมของคนในโลกยุคโบราณ อย่างโฮเมอร์และเฮสิออดที่ว่าน้ำ คือที่มาของทุกสรรพสิ่ง แต่มีได้อธิบายตามแบบคติความเชื่อ หรือตามตำนานเทพเจ้าแบบของโฮเมอร์ อานักซิแมนเดอร์ เกิดในยุคสมัยเดียวกับธาเลส เห็นต่างโดยมองว่าน้ำมิได้เป็นต้นตอของสรรพสิ่ง แต่เชื่อว่าน้ำที่ห่อหุ้มโลกถูกปกคลุมด้วยบางสิ่งบางอย่างที่ปกคลุมพื้นน้ำอีกทีหนึ่งและต่อเนื่องกันไป แบบไม่มีที่สิ้นสุดหรือเป็นอนันต์ (infinite) มีการแปรความและถ่ายทอดแนวคิดของอานักซิแมนเดอร์ ที่คล้ายคลึง แต่มีข้อแตกต่างไปจากข้างต้นในงานเขียนของนักนิติศาสตร์ไทยบางท่าน ซึ่งตีความว่า อานักซิแมนเดอร์ต้องการเสนอว่า แนวความคิดของอานักซิแมนเดอร์เรื่องอนันต์บอกแก่เราว่าปฐมธาตุ แห่งสรรพสิ่งมีลักษณะเป็นกลาง และมีศักยภาพที่จะแปรสภาพเป็นอะไรก็ได้ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นมีลักษณะเป็นระบบระเบียบและเป็นสิ่งที่ถูกกำกับจากอนันต์ กฎหมายก็เช่นเดียวกัน และสรุปว่ากฎหมายอยู่ในฐานะเป็นระเบียบแห่งจักรวาล ทั้ง ๆ เราไม่อาจทราบได้เลยว่าอานักซิแมนเดอร์ มุ่งหมายจะเสนออะไร เพราะผลงานของอานักซิแมนเดอร์ตกทอดถึงคนรุ่นหลังเพียงบางท่อนบางตอน (fragments) เราทราบแต่เพียงข้อความสั้น ๆ ของอานักซิแมนเดอร์ว่า “สรรพสิ่งทั้งหลายล้วน กำเนิดจากสิ่งหนึ่งและสูญสลายไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนมอบความยุติธรรมและชดเชย ให้ความยุติธรรมของแต่ละสรรพสิ่งตามควรแก่เหตุเมื่อถึงเวลา” เราจึงสัมผัสได้ถึงแนวคิดที่ว่า ในธรรมชาติมีกฎเกณฑ์บางอย่างที่ควบคุมหรือปกครองโลกและจักรวาลอยู่ กฎเกณฑ์ดังกล่าวมิใช่

การดลบันดาลของเทพเจ้าหรือกฎเกณฑ์ของเทพเจ้า และมีใช้ “กฎหมาย” ตามที่นักนิติศาสตร์ไทยบางท่านตีความแต่อย่างใด แต่เป็นกฎแห่งธรรมชาติ (Law of nature) และไม่เป็นการเกินเลยที่จะกล่าวว่านี่เป็นครั้งแรกที่เราสัมผัสได้ถึงแนวคิดปรัชญากฎหมายธรรมชาติ (Natural law) ซึ่งมีอิทธิพลต่อนักปรัชญาในช่วงเวลาต่อมา

นอกเหนือจากธาเลสและอานักซิแมนเดอร์ การศึกษานิติปรัชญากรีกในยุคโบราณยังจำเป็นต้องกล่าวถึงนักคิดคนสำคัญอีกหลายท่าน อาทิ อานักซิเมเนสซึ่งสรุปว่าน้ำไม่น่าจะใช้แหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง แต่สิ่งมีชีวิตทุกสรรพสิ่งขาดอากาศไม่ได้ อานักซิเมเนสเชื่อว่าอากาศ คือที่มาของทุกสิ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อสรุปแนวคิดของนักปรัชญาดังกล่าว ซึ่งถือเป็นพื้นฐานของปรัชญา และวิชานิติปรัชญาของตะวันตก มีความแตกต่างจากงานเขียนในประเทศไทย ในวรรณกรรมภาษาไทยมีข้อสรุปที่ผิดแผกไปจากการตีความในบทความนี้และของสากล กล่าวคือ มีการสรุปว่าธาเลสถือว่าวิชาปรัชญา และศาสนาเป็นอิสระต่อกัน โดยแสดงให้เห็นว่าเราสามารถอธิบายเหตุการณ์ในธรรมชาติได้โดยไม่ต้องอ้างเทพเจ้าและโชคชะตา แต่อธิบายด้วยสิ่งที่เรียกว่ากฎธรรมชาติ เราอาจยังรู้กฎธรรมชาติได้โดยการค้นคว้าให้รู้ถึง “ปฐมธาตุ” อันเป็นวัตถุดิบแห่งเอกภาพ ทั้ง ๆ ที่ธาเลสไม่ได้หมายความว่าเช่นนั้น แต่เป็นการแสวงหาสิ่งที่เรียกว่า “หลักการพื้นฐานหลักการแรก (First principle)” ซึ่งถือเป็นการวางรากฐานปรัชญาตะวันตก (Western philosophy)

แนวคิดของเฮราคลิตุส เป็นอีกตัวอย่างที่สะท้อนแนวคิดเรื่องกฎหมายในสังคมกรีกยุคโบราณ และแตกต่างจากการตีความของนักนิติศาสตร์ไทยบางท่าน เฮราคลิตุสเชื่อว่า สรรพสิ่งในโลกมีด้านตรงกันข้ามเสมอเหมือนกับความยุติธรรม (dike) และความขัดแย้ง (eris) หากโลกไม่มีสิ่งตรงกันข้ามก็ย่อมเกิดขึ้นมาไม่ได้ สิ่งเหล่านั้นเรียกว่า “logos” หรือเหตุผล การดำรงอยู่ของมนุษย์จึงเป็นไปตาม logos ของแต่ละบุคคล และ nomos จึงเป็นกฎเกณฑ์บางประการที่เกิดขึ้นโดยกลไกธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ (Natural law) มีข้อแตกต่างระหว่างข้อสรุปดังกล่าวกับงานเขียนของนักกฎหมายไทยบางท่านตีความแนวคิดของเฮราคลิตุสเป็นว่า เฮราคลิตุสแยกกฎหมายออกเป็นสองประเภท คือกฎหมายของเทพเจ้าที่เรียกว่า nomos อันเป็นระเบียบกฎเกณฑ์แห่งจักรวาล กับกฎหมายของมนุษย์ที่เรียกว่า nomoi อันเป็นกฎหมายที่เกิดขึ้นในนครรัฐ ซึ่งควรจะต้องอนุวัติตามกฎหมายของเทพเจ้าคือ nomos นักนิติศาสตร์ท่านนั้นจึงสรุปว่าแนวคิดของเฮราคลิตุสเป็นการแยกกฎหมายบ้านเมืองออกจากกฎหมายธรรมชาติ และแยกความยุติธรรมตามกฎหมายที่มนุษย์กำหนดขึ้นออกจากความยุติธรรมตามธรรมชาติ การแยกกฎเกณฑ์ทางกฎหมายออกเป็นสองประเภทดังกล่าวถือได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของการอธิบายกฎหมายธรรมชาติและตามความยุติธรรมในลักษณะที่มีเหตุผล โดยที่เฮราคลิตุสไม่ได้กล่าวไว้เลย งานเขียนของเฮราคลิตุสเหลือรอดถึงปัจจุบันเพียงข้อความสั้น ๆ (fragments)

บทความนี้ใช้ชื่อว่า “นิติปรัชญากรีกยุคโบราณ (The Jurisprudence of Ancient Greek Philosophy)” เพื่อสื่อให้วัตถุประสงค์สำคัญว่าต้องการมุ่งเน้นศึกษาแนวคิดกฎหมายหรือ “นิติปรัชญา” จากหลักปรัชญาของกรีกยุคโบราณซึ่งค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นเราได้เห็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากการ

อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติโดยอ้างอิงเทพเจ้า ไปสู่การตั้งคำถามเกี่ยวกับความเป็นไปของธรรมชาติ ภายใต้กฎแห่งธรรมชาติ (Law of nature) การคิดแบบนี้ได้แยกกระบวนการคิดของคนในสังคมกรีกโบราณที่เดิมยึดติดแบบคติความเชื่อสู่การใช้เหตุผล และจากการอธิบายเรื่องโลกและจักรวาลไปสู่การอธิบายความเป็นไปของชีวิตและสังคม แม้แนวคิดนิติปรัชญาตามที่เข้าใจในปัจจุบันจะยังไม่ปรากฏในยุคสมัยนี้ แต่บรรดางานเขียนของนักคิดเหล่านี้ได้สอดแทรกประเด็นกฎหมาย แนวคิดกฎหมาย และเรื่องความยุติธรรม เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาตะวันตก หลายแนวคิดไม่เกี่ยวกับกฎหมายและความยุติธรรมเลย แต่เป็นรากฐานการพัฒนาความคิดที่สัมพันธ์กับกฎหมาย เราไม่อาจจัดกลุ่มนักคิดนักปรัชญาในที่นี้ว่าเป็นแนวคิดกฎหมายธรรมชาติอย่างที่เราเข้าใจในโรงเรียนสอนกฎหมายประเทศไทย เพราะไม่มีนักคิดคนใดกล่าวถึงกฎหมายธรรมชาติเลย และเราไม่อาจจัดกลุ่มนักปรัชญาในยุคต่อมา กล่าวคือโสกราตีส เฟลโต และอริสโตเติล รวมกับนักปรัชญาในยุคก่อนหน้านี้ได้เลย เพราะทั้งสามท่านได้เปลี่ยนแนวทางของปรัชญาจากเดิมที่อธิบายเรื่องโลกและจักรวาลไปสู่การอธิบายความเป็นไปของชีวิตและสังคมอย่างเป็นเหตุเป็นผล รวมทั้งเราไม่อาจจัดกลุ่มนักปรัชญาทั้งสามว่าอยู่ในปรัชญากฎหมายธรรมชาติได้เลย เพราะทั้งสามท่านมิได้กล่าวถึงแนวคิดกฎหมายธรรมชาติไว้แต่อย่างใด เราอาจจัดนักปรัชญาทั้งสามท่านได้ว่าเป็นปรัชญาเมธีอมตะ เหตุที่เป็นปรัชญาอมตะ (Classical philosophy) ก็เพราะแนวคิดของทั้งสามเป็นรากฐานแนวคิดของปรัชญาตะวันตก และได้แยกสายเป็นสรรพวิชาหลายสาขาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

กล่าวเฉพาะปรัชญากฎหมาย แม้ทั้งสามปราชญ์จะมีได้กล่าวถึงแนวคิดกฎหมายธรรมชาติไว้ แต่ได้กล่าวถึงกฎเกณฑ์ในธรรมชาติ และความยุติธรรมในธรรมชาติไว้โดยผสมผสานกับแนวคิดของนักปรัชญาในยุคก่อนหน้านี้ โดยมีได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกฎแห่งธรรมชาติกับความยุติธรรมหรือกฎเกณฑ์แห่งศีลธรรมไว้แต่อย่างใด กฎหมายในสมัยของโสกราตีส เป็นกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้บังคับในสังคม โสกราตีสเชื่อว่าความยุติธรรม ไม่อาจผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และมีบรรทัดฐานความยุติธรรมเพียงหนึ่งเดียว เป็นนิรันดร์ เป็นสากล มนุษย์สามารถแสวงความหมายของความยุติธรรมได้ด้วยการใช้จิตสำนึกพิจารณาและใช้เหตุผล สำหรับเฟลโตเห็นว่าสภาวะที่แท้จริงในโลกแห่งธรรมชาติดับโลกแห่งศีลธรรมของมนุษย์และสังคมเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นนิรันดร์และไม่อาจแยกจากกันได้ มนุษย์สามารถเข้าถึงโลกแห่งใดก็ได้ด้วยการใช้เหตุผลพิจารณา ส่วนอริสโตเติลมีแนวคิดที่แตกต่างออกไป โดยเห็นว่าการใช้อารมณ์ความรู้หรือการรับรู้จากประสาทสัมผัสของมนุษย์เกิดเป็นความคิด กลายเป็นสามัญสำนึก สรรพสิ่งในโลกแห่งจินตนาการหรือจิตวิญญาณของมนุษย์ล้วนเป็นภาพสะท้อนที่มนุษย์ได้เรียนรู้และสัมผัสมา อริสโตเติลเชื่อว่า มนุษย์มีเหตุผลอันศักดิ์สิทธิ์ (Divine reason) ซึ่งเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด มนุษย์จึงมีความสามารถในการคิดและใช้เหตุผล แนวคิดของปราชญ์เมธีอมตะทั้งสามท่านมีอิทธิพลต่อแนวคิดสำนักสโตอิก (Stoic) ที่ผสมผสานแนวความคิดของโสกราตีส เฟลโต และอริสโตเติล ส่งผ่านไปสู่อยุคสมัยต่อมา

บรรณานุกรม

- จรัญ โฆษณานันท์. **นิติปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2561.
- ปวริศร เลิศธรรมเทวี. “นิติปรัชญาในโลกมุสลิม.” **วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** 51, 2 (มิถุนายน 2565): 292-313.
- _____. “นิติปรัชญาโรมัน.” **บทบัณฑิตย** 78, 1 (มกราคม-มีนาคม 2565): 26-64.
- _____. “ลัทธิการเมืองในโลกของนิติปรัชญา.” **วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** 52, 1 (มีนาคม 2566): 54-91.
- _____. “เศรษฐกิจการเมืองในโลกของนิติปรัชญา.” **บทบัณฑิตย** 79, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2566): 1-44.
- _____. “หลักและทฤษฎีสิ่งแวดล้อมในกฎหมายระหว่างประเทศ.” **วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์** 44, 2 (มิถุนายน 2558): 443-467.
- วิษณุ เครืองาม. **กฎหมายรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติบรรณาการ, 2528.
- วรเจตน์ ภาคีรัตน์. **ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อ่านกฎหมาย, 2561.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **โสกราตีส**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2523.
- Aristotle. **Metaphysics**. London: Penguin Books, 2004.
- _____. **The Art of Rhetoric**. London: Penguin Books, 1991.
- _____. **The Nicomachean Ethics**. London: Penguin Books, 2020.
- _____. **The Politics**. London: Penguin Books, 1992.
- Barnes, Jonathan. **Early Greek Philosophy**. London: Penguin Classics, 2008.
- Darwin, Charles. **On the Origin of Species**. London: John Murray Publishing House, 1859.
- Dillon, John and Tania Gergel. **The Greek Sophists**. London: Penguin Books, 2003.
- Dorter, Kenneth. **The Transformation of Plato's Republic**. Oxford: Lexington Book, 2006.
- Fuller, Lon L. **The Morality of Law** (New Haven and London: Yale University Press, 1964).

- Gagarin, Michael and Paul Woodruff. **Early Greek Legal Thought** in Fred D. Miller, Jr. and Carrie-Ann Biondi (eds). **A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics**. London: Springer, 2015.
- Hawking, Stephen. **A Brief History of Time**. London, United Kingdom: Bantam Books, 1996.
- Hesiod. **Theogony and Works and Days**. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Homer. **Iliad**. London: Penguin Classics, 1990.
- _____. **Odyssey (8th Century BC)**. London: Penguin Books, 2003.
- Irwin, Terence. **Classical Philosophy**. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- James, Herrick. **The History of Theory of Rhetoric: An Introduction**. Boston: Allyn and Bacon, 2005.
- More, Thomas. **Utopia (1516)**. London: Penguin Books, 2003.
- Nietzsche, Friedrich. **Philosophy in the Tragic Age of the Greeks**. US.: Regnery Gateway, 1962.
- Plato. **Laws**. London: Penguin Books, 2005.
- _____. **Protagoras and Meno**. London: Penguin Books, 2005.
- _____. **Socrates' Defence**. London: Penguin Books, 2005.
- _____. **Timaeus and Critias (360th BC)**. London: Penguin Books, 2008.
- _____. **The Last Days of Socrates**. London: Penguin Books, 1993.
- _____. **The Republic**. London: Penguin Books, 2007.
- Robinson, Richard. **Essay in Greek Philosophy**. Oxford: Clarendon Press, 1969.
- Rovelli, Carlo. **Anaximander and the Nature of Science**. London: Allen Lane, 2007.
- Stocking, Charles H. **The Politics of Sacrifice in Early Greek Myth and Poetry**. New York: Cambridge University Press, 2017.